

Susanne C. Moser and Lisa Dilling
(Editors)

**CREATING A CLIMATE FOR CHANGE.
Communicating Climate Change and
Facilitating Social Change.**

Cambridge, UK, Cambridge University
Press, 2007, 576 str.

Javnost je zadnjih mjeseci prezasićena napisima u medijima, ili prikazima na televiziji, o najvećem svjetskom problemu - promjenama klime. Promjena je klime postala prije svega politički problem, znatno manje znanstveni, a, začuđujuće, još manje okolišni. Podsjećam na poznatu uzrečicu Georgea Bernarda Shawa: "Svi govore o vremenu, a nitko ništa ne čini za nj". Slično je stanje i s promjenama klime: svi govore o njima, a nitko ne zna što bi čovječanstvo trebalo učiniti, i još važnije - moglo učiniti - u cilju sprečavanja najgorih posljedica. Ukoliko je rješenje u prestanku upotrebe fosilnih goriva, i to već danas ili najkasnije sutra, nitko još nije pronašao ili preporučio način na koji bi se to moglo, tehnološki, gospodarski ili sociološki ostvariti.

Glavnim krivcem za stanje u kojem se današnja civilizacija nalazi mediji smatraju Sjedinjene Američke Države. Kod toga većina novinara krivcem smatra administraciju predsjednika George W. Busha. Tom dojmu nije pomogao ni bivši demokratski potpredsjednik Al Gore, koji je načinio izvrstan propagandni film o uzrocima i prijedlozima za rješenja protiv daljnjih promjena klime. Prema podacima iz tiska, američki su novinari proglasili Al Gorea nevjerodostojnim. Zašto? Zato što njegov luksuzni dom troši nekoliko puta više energije od američkog statističkog prosjeka.

Ono što je nužno naglasiti jest pogreška da se pod terminom Amerika ne razlikuju političari, posebno administracija predsjednika Bush-a, od znanstvenika, koji su svojim napisima stvorili ovu knjigu. Njihovo polazište razmišljanja zasniiva se na znanstvenoj kritičnosti, nepristranosti i razmatranjima, koji su daleko od političkih doktrina i interesa moćnih lobby-a. Nisam do sada u literaturi naišao ni na kakvu sličnu monografiju, koja pokazuje raspravu u kojoj sudjeluju znanstvenici, tehničari, sociolozi i ekonomisti, koja sa raznih stajališta pokazuje kako se jedino može razmatrati najkompleksniji problem današnjice.

U tri zasebna poglavlja razvrstana su 32 znanstveno koncipirana članka 47 autora, koji su rezultat jedne rasprave/simpozija održanog 2004. godine. Svi su autori članovi intelektualne zajednice Sjedinjenih država, Australije i Kanade. Njihove su pripadnosti sveučilištima, neovisnim znanstvenim institucijama, te državnim (lokalnim) upravama za istraživanje i zaštitu okoliša. Čitanjem tih članaka čitatelj se može uvjeriti da predmetom međunarodne kritike nije neznanje niti parcijalni interesi pojedinih zainteresiranih grupa.

Tri su zasebna poglavlja: (1) Komunikacija o promjenama klime; (2) Poticanje društvenih promjena, i (3) Stvaranje klime za promjene.

Uvod u ovu monografiju, iz pera dvije urednice, Susanne Moser i Lise Dilling na 27 stranica (s 87 literaturnih referenci) predstavlja prikladan i temeljito obrazložen okvir ove knjige. Autorice Moser i Dilling uzrokom nedjelotvornosti u provođenju mogućih akcija navode 22 različite barijere, od koji su mnoge kogni-

tivne, psihološke, kulturalne, i, posebno, manjak političke volje i vodstva. Moser i Dilling ne zaobilaze ni znanstvenike u svojoj kritici: manjak komunikacije između znanstvenika i javnosti one smatraju jednim od ključnih uzroka nedjelotvornosti. Iako je švedski nobelovac Svante Arrhenius još 1895 naznačio spaljivanje fosilnih goriva kao mogući uzrok promjenama klime, znanstvenici se nisu tim problemima bavili više od 50 godina, i time propustili mogućnost senzibilizacije javnosti na problem u nastajanju. U ovom je Uvodu tek na posljednjem mjestu prikaz tehnoloških barijera i izazova, onih koji su poznati iz velikog broja literaturnih referenci ili rasprava u medijima ili na skupovima.

Prvo poglavlje (200 stranica) započinje člankom Bostroma i Lashofa o razlici u percepcije promjena vremena i promjena klime. To je, naglašavaju autori, bitna distinkcija, jer javnost doživljava i shvaća meteorološke promjene vremena, ali ne i klime. Leiserowitz raspravlja o komunikaciji pojma rizika od porasta temperature, koji slabo prolazi kod američke javnosti, pa i nakon opomena koje se pronose kroz javne medije. Javnost je sklonija vjerovati negatorima zbog toga što oni uglavnom zastupaju načelo protiv bilo kakvih promjena. Sve većoj izvjesnosti znanstvenika o realnosti promjena klime, suprotstavlja se ukorijenjeno nepovjerenje prema znanstvenicima, okolišnim aktivistima i nastavnicima. Leiserowitz posebno naglašava da alarmističke prognoze "sudnjeg dana" i kraja civilizacije, izazivaju suprotan efekt – efekt rezignacije i ignoriranja bilo kakvih poruka. U svom članku

Moser uključuje emocije kao osnovni pokretač ili barijeru prema aktivnosti i pojedinca i skupine.

Warner raspravlja o povijesnom slučaju znanstvenika na čelu s Leo Szilardom i Albertom Einsteinom, koji su davne 1939. probili barijeru nezainteresiranosti političara za pitanja nuklearne bombe. Warner napominje da je to bilo izuzetno vrijeme koje je znanstvenike i političare objedinjavalo u opasnosti od prepoznatljivog neprijatelja. Tada su se i cilj i sredstva za ostvarenje mogla identificirati. Taj element manjka u predstavljanju kako opasnosti od promjena klime, tako i identifikacije puta i sredstava kojim bi se cilj mogao postići. I svijet i problemi postali su mnogo kompleksniji, i veliko je pitanje što se iz analize prošlosti može naučiti. Kako bi se ipak naglasio jedan pozitivni slučaj odnosa znanstvenici – političari, upotrebljava se primjer Kalifornije, gdje je republikanski guverner Schwarzenegger (ipak: Europljanin, Austrijanac i medijski spretan glumac) prihvatio nastojanja udruge zabrinutih znanstvenika (Union of Concerned Scientists) i potpisao zakon o ograničavanju emisije ugljikovog dioksida za Kaliforniju.

Interesantan je članak Chess i Johnsona o informacijama. Oni ponavljaju poznatu maksimu, da je dužnost znanstvenika svoja iznahašća predočiti javnosti, a ne stati u komunikaciji objavom svog znanstvenog članka; oni idu i dalje i poručuju znanstvenicima da moraju biti djelotvorni menadžeri svojih ideja i tom se zadatku posvetiti. Iz čitavog poglavlja proizlazi da je tradicionalna krivnja znanstvenika u tome, što ne razumiju potrebu interakcije s javnošću, i to bez posrednika.

U drugom poglavlju, Poticanje društvenih promjena, nalazi se 16 članaka na 248 stranica, koji se obraćaju potrebi obrazovanja, posebno u etici i u odgovorima na moralne i političke izazove promjenama klime. Moju su pažnju privukla slijedeća 3 članka.

Tina Grotzer i Rebecca Lincoln, znanstvenice s Harvardskog sveučilišta, raspravljaju o obrazovanju za "inteligentnu okolišnu djelatnost". Članak započinje citatom Richarda Feynmana, nobelovca, fizičara i pedagoga na čijim su se udžbenicima obrazovale generacije studenata. Feynman kaže: "Ako želite razumjeti prirodu, morate poznavati jezik kojim priroda nama govori". Autori ukazuju na to da mnogi današnji novinari, pa i stručnjaci, ne govore taj jezik: stoga su njihovi alarmirajući napisi u najvećoj mjeri promašaji. Grotzer i Lincoln dokazuju da inteligentna djelatnost u području zaštite okoliša predstavlja jedan od velikih izazova današnjeg školstva, čak i na elitnim visokoškolskim središtima. I to stoga što laička populacija ne dijeli ista naziranja i pretpostavke, koja imaju znanstvenici. Stoga edukatori moraju analizirati probleme sa stajališta percepcije javnosti, uočiti kako se problemi čuju i doživljavaju, a tek onda je potrebno pomagati da javnost prijeđe na znanstveno točnije i cjelovitije razumijevanje problema. Taj je pojavni oblik stanja posebno akutan u Hrvatskoj.

James, Smith i Doppelt, profesori triju raznih sveučilišta sa zapadne obale Sjedinjenih Američkih Država opisali su svoje poglede na promjene u načinu nastupanja privrednih organizacija usporedbom etičkih načela i prakse.

Oni raspravljaju o motivacijama za promjene prema održivosti u svjetlu zahtjeva koje nameću očekivane promjene klime. U nizu napomena, koje mogu čitatelju biti poznate iz dosadašnjih rasprava, zanimljive su njihove napomene o otporu promjenama. Autori kažu da otpor promjenama ima i pozitivnu stranu: ona potiče inovatore da domisle cijeli tok predloženih promjena i da kod toga uvažavaju opravdanu zabrinutost sudionika javnosti. U tom pogledu otpor, uključivo i onaj politički, nije isključivi znak neuspjeha, već predstavlja priliku za nositelje promjena da uočavaju dinamiku privredne organizacije i tome prilagode strategiju. U tom se okviru nalaze i načela etičkog odnosa privrede prema javnosti.

Dale Jamieson napominje da promjene klime suočavaju društvo s moralnim problemom odnosa prema političkom sustavu, i zbog toga se to pitanje izbjegava. Uopće, promjene klime obrađuju se pretežno kao tehnološki problem, a zanemaruju se moralni i politički izazovi. Jamieson ukazuje da politički sustav nije apstrakcija, već mehanizam koji mora biti podložan uspješnom menadžmentu. I tu se nalazi mjesto jednog od problema u djelovanju, koje postavlja promjena klime. U povijesti ima mnogo dokaza o propasti društava, koja se politički nisu bila u stanju prilagoditi novim okolnostima. Stoga se zahtjevi koje nameće promjena klime mogu iskoristiti za preispitivanje djelovanja političkog sustava.

U trećem, posljednjem poglavlju Stvaranje klime za promjene dva su članka. Robert Harris (koji je, između niza položaja i dužnosti u svojem životopisu, profesor znanosti o moru na University of Texas, Galveston) zalaže se za kontinuirani di-

jalog između svih najrazličitijih aktera u procesu prilagodbe promjenama klime. On spominje Boulderski manifest o promjenama klime iz 2004. godine koji je nastao na sastanku iz kojeg je nastala ova knjiga. Uočavajući nesigurnosti uključene u predskazivanje događaja i promjena, on to uspoređuje s humanom medicinom. Teško je dijagnosticirati bolest, propisati prave lijekove, njihovo doziranje, i to učiniti na vrijeme bilo za preventivnu djelatnost, bilo za izlječenje pacijenta. Boulderski manifest zalaže se za informiranost i komunikaciju. Ali, opominje Harris citirajući jednog drugog znanstvenika, neki su problemi toliko kompleksni, da morate biti visoko inteligentni i dobro informirani, pa da budete neodlučni u procjeni. Isto tako Harris citira pjesnika Ralpa Waldo Emersona: "Metoda može biti milijun i još više, ali su načela rijetka. Čovjek koji iskušava metode, a zanemaruje načela, zasigurno će se naći u nevolji."

U zaključku Moser i Dilling naznačuju da je osnovna motivacija ove knjige raspršivanje mitova, koji prevladavaju u današnjim raspravama o komunikacijama i o nužnim društvenim promjenama. Mitovi, koje autorice obrađuju podijeljeni su u devet naslovnica. Me ne se najviše dojmila rasprava o mitu o znanstvenoj nesigurnosti kao glavnoj prepreci u odluci o djelovanju: nema niti jednog područja ljudske djelatnosti od trgovanja na burzi, preko nacionalne sigurnosti, međunarodnih sukoba do osobnog zdravlja koje se dešava u apsolutnoj sigurnosti. Usprkos tome odluke se donose u svim tim područjima. Stoga znanstvena nesigurnost

nije nikakva prepreka, već je odgovor u izboru društva kako se odnositi prema promjenama klime.

U svemu ova je knjiga vrijedna da ju sudionici rasprava o promjenama klime uzmu u ruke i pročitaju.

Velimir Pravić

Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš

KULTURNI BESTIJARIJ

Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, 2007, 780 str.

Bestijarij (lat. *Bestiarium*) jest zbirka priča o životinjama, specifična književna vrsta izuzetno popularna u srednjem vijeku, na što ukazuje podatak da je nakon Biblije bila najčitanije štivo. U nadahnutoj *Pripomeni* „Animalno je elementarno!“ Antonija Zaradija Kiš i Suzana Marjanić skiciraju razvoj bestijarija kao književne vrste te ukazuju na signifikantnost i aktualnost bestijarijskih tema i pokušaja ostvarenja biotičkog susreta humane i nehumane životinje. Riječ je o osebujnom, kreativnom i interesantnom multidisciplinarnom djelu koje objedinjuje trideset i sedam radova o raznolikim modusima odnosa humane prema životinjskoj egzistenciji. Autorice i autori isprepliću raznolike perspektive, klasične i recentne teme, tradiciju i suvremenost, a bogatstvo ilustracija, fotografija, crteža dokazuju kako bestijarij ne pripada samo literarnom izričaju, već je prisutan i u vizualnim kreacijama.

Prva cjelina, *Biblijska duhovnost životinja*, započinje studijom „Dvostruka predodžba životinja u Jobovu bestijariju: zooleksičke zanimljivosti hrvatsko-

glagoljske Knjige o Jobu“ Antonije Zaradije Kiš, koja je analizirala svijet faune starozavjetne Knjige o Jobu kroz dva aspekta – konkretno i apstraktno. Općenito, konkretno je obilježeno simbolizmom, dok je ono apstraktno prevoditelj-glagoljaš pokušao konkretizirati vizualizacijom i određenom figurativnošću. Referencije na životinjski svijet u Bibliji stalne su i spontane, starna je premisa Jadranke Brnčić u studiji „Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti“, pa je autorica detektirala i analizirala razine na kojima se u Bibliji govori o životinjama; status životinja i odnos prema njima u antičkim tekstovima, crkvenom učenju, ekoteologiji te pravima životinja na početku trećeg tisućljeća. Oslikane su crkve imale veliku važnost za stanovnike istarskih srednjovjekovnih naselja, istaknula je Rosana Ratković u radu „Istarski srednjovjekovni bestijarij: životinje na istarskim srednjovjekovnim zidnim slikama“. Obzirom da su zidne slike predstavljale vizualnu formu crkvenih propovijedi, bile su determinirane vjerskim sadržajima koji su imali vlastite zadane ikonografske motive. Stoga je i predstavljanje životinja na zidnim slikama bilo određeno ikonografskom temom i vjerskom simbolikom.

Iz mitske i etno faune naziv je druge cjeline. Razne su predaje o podrijetlu buha, uši, stjenica i žohara. Ova „nečista bića“ nastanjuju domove ali su i objekti ritualno-magijskog istjerivanja, kojeg je detaljno analizirao Aleksandar V. Gura u radu „Simbolika životinja u slavenskoj narodnoj tradiciji: domaći kukci – nametnici (buha, uš, stjenica, žohar)“. Pieter Plas je u radu „'Ko kurjaka pati, taj će padati s gore': intertekst

vuka i epilepsije u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog areala“ propitao jezične, kulturne asocijativne i motivacijske mehanizme povezanosti vukova i epilepsije, pri čemu je uputio na podatke iz različitih konteksta narodne kulture. Predaje o gospodaru vukova tema su rada Mirjam Mencej „Uloga predaje o gospodaru vukova u strukturi ljetnoga ciklusa“. Te su predaje povezane s tzv. vučjim praznicima tijekom kojih se izvode radnje koje su na semantičkoj razini analogne događajima u predaji. Autorica je uočila važnost tih predaja i obreda u konstituiranju koncepta vremena i kalendarskog sustava stočarske populacije. Radi se o mijeni binarnih opozicija – zima i ljeto, ispaša na otvorenom i prezimljavanje u stajama. „Priroda je na noćnom nebu čovjeka postavila pred pokretan okoliš u kakvom se snašao s mnogim refleksijama, od kalendara do filozofskih apsoluta“ (str. 182) zapisao je Jadran Kale u članku „Nebeski živinokruzi“, te nakon prikaza različitih folklornih tradicija konstatirao kako se radi o kretanjima prirode koja su lako poveziva s kretanjima životinja. Stoga i ne čudi što su od 88 zviježđa i danas aktualne kodifikacije iz 1922. godine, njih 42 životinjski likovi – stvarni i mitološki. Jadranka Damjanov je u radu „O Hunoru i Magoru te ženici sovi – iz mađarske mitske i etno faune“ analizirala nekoliko tema: istaknute životinje u mitovima o porijeklu Huna i Mađara; životinjske motive na ranom mađarskom nakitu i predmetima za svakodnevnu uporabu, ali i drugim medijima mađarske pučke umjetnosti; Illyésovu psihologiju psovanja; funkciju životinja u magijskim praksama i narodnoj medicini, motive zmijske u mađarskim baladama; interpretacije mitova o zmaju i

junaku te simboliku sove. U „Karnevalu životinja“ Ivan Lozica je promišljao ključne karnevalske teme – hranu, spolnost i nasilje – u koje su uključene i životinje, što je autor pokazao primjerima iz Hrvatske. Pokladno je vrijeme prividno ahistoričan period godine jer karneval „glumi diverziju narodne kulture“ (str. 203), pri čemu ne oštećuje postojeću strukturu društva već u predstavi pobjede kaosa nad kozmosom omogućava oslobađanje destruktivne energije pojedina. Jadranka Grbić se u studiji „Dekodiranje ovozemaljskih čina: vjerovanja o životinjama u Hrvatskoj etnografiji“ fokusirala na animalističke predodžbe izložene uglavnom u starijoj hrvatskoj etnografskoj građi, iznijevši odabrane primjere životinja u običajima (Badnjak, Jurjevo, Spasovo...) te ritualno-običajne čini u kojima se isprepliću racionalni i iracionalni postupci, magija i religija. Alojz Jambrih je u članku „Konjska vračtva“ predočio tekst rukopisne ljekaruše iz 18. stoljeća, koja, između ostalog sadrži, i recepte za liječenje konja. Mòra, vukodlak, vještica, krsnik i njegove varijante, tek su neki od glavnih likova narodnih predaja, koji imaju specifičnu sposobnost – pretvaraju se u životinje. Luka Šešo je u studiji „Vjerovanja u bića koja se pretvaraju u životinje“ analizirao kontinuitet, važnost i simboliku životinjskih likova u koje se ranije navedena bića pretvaraju. Maja Bošković-Stulli je u „Dva osvrta“ predstavila dva inspirativna djela koja se bave životinjama. Prvo je *Bog i vrag kao stvaratelji svijeta. Istraživanje o dualističkom stvaranju životinja u europskoj i izvan-europskoj narodnoj tradiciji* (1971) Han-

njosta Lixfelda, a drugo kompendij Rudolfa Schenda *ABC životinja. Bajke, mitovi i pripovijesti* (1995). Autorica je registrirala i navela nekoliko hrvatskih i srpskih naracija o dualističkom stvaranju životinja, te se u *Post scriptum*u osvrnula na istaknuti Schendin rad. Koraljka Kuzman Šlogar je u radu „Zoosimboli feng shuija – na razmeđu Istoka i Zapada“ prikazala način na koji *feng shui*, uporabom zoosimbola, manipulira energijama određenog okruženja te propituje njihovo egzistiranje i metamorfozu na Zapadu te u Hrvatskoj. Tako je otvorila prostor za buduće kulturnoantropološke i zoosemantičke analize.

Dvije studije čine treću cjelinu naslovljenu *Boškarin i puh: od ekspanata do „specijaliteta“*. Analizirajući definicije i porijeklo boškarina, njegov opstanak, te općenito emocionalnu vezanost Istrana za ovo divovsko govedo, njegove stare i nove uporabe, Ivona Orlić je u radu „Boškarin – od težaka do izložbenog ekspanata“ zaključila kako je animalno u istarskoj kulturi oduvijek prisutno – nekada kao stvaran opstanak (hrana, pomoć u radu), a danas više kao obilježje istarskog identiteta. Svoj je rad obogatila intervjuom s barbom Mićom iz Žbandaja. Rad Nives Rittig-Beljak „Puh – nekad i danas od ulova do regionalnog specijaliteta“ interesantan je prilog istraživanjima sustava hrane, posebno u okviru proširenja turističke ponude, konzumacije hrane, ali i načina lova.

Cjelinu posvećenu zoojezičnim temama pod nazivom *Zoolingvistika*, otvara rad Nikole Viskovića „Jezik i životinja“. Čovjek imenuje životinje i ono što njima pripada, a u jeziku se putem asocijacija na životinje ili neke njihove atribute imenuju mnoge, čovjeku važne pojave –

od nebeskih tijela do naselja. U kontekstu te skupine jezičnih pitanja, Visković je analizirao označavanje zoonazivima svih tipova ljudskih karaktera i ponašanja; vezivanje životinja uz psovke i kletve; zoomorfno iskazivanje psihičkih, običajnih i moralnih situacija, ali i prožetost erotskog jezika zoološkim asocijacijama. Stipe Kekez je u radu „Životinjski nazivi u slengu“ analizirao dio slengovskog leksika iz *Rječnika šatrovačkoga govora* i *Rječnika hrvatskoga žargona* Tomislava Sabljaka, koji se odnosi na životinje ili dijelove njihova tijela. Riječi životinjskog podrijetla se u slengu protežu od označavanja ljudskih fizičkih i karakternih osobina, mondenosti iz glazbenog i filmskog svijeta te fenomena, stvari i tehnologija koje obilježava brzina... „O nekim hrvatskim dijalektnim frazemima sa zoonimskom sastavnicom“ naziv je rada Mire Menac-Mihalić, koja je analizirala frazeme sa sastavnicom *pas, kuja* i *kuče*, prikupljenih iz svih dijelova Hrvatske. Neki od njih vezani su uz specifični lokalitet, ali među njima se javljaju i oni šire rasprostranjeni i potvrđeni. Ivana Vidović Bolt je u radu „Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji“ konstatirala kako frazeologija oslikava sveukupno kulturološko bogatstvo određenog jezika, a analizom zoonimskih frazema sa sastavnicama određenih domaćih životinja (bik, vol, krava, tele...) utvrdila kako su stvarne osobine životinja i prihvaćene slike o njima (ustaljene kao stereotip) često vrlo nespojive. Pomoću tih ustaljenih predodžbi ističu se uglavnom negativna obilježja ljudskog svijeta.

U cjelini pod nazivom *Litterarum bestia* Zlata Šundalić je u radu „Fauna u

Držićevim pastoralama“ iščitala Držićeve, prema Rešetarovoj klasifikaciji „dijelom ozbiljne a dijelom šaljive“ pastore, pri čemu joj je životinjski svijet poslužio kao polazni kriterij. Radom „Humana fauna Michela de Montaignea“ Lada Čale Feldman, u duhu postmodernih autora, Montaignea prepoznaje kao „vjesnika epistemološkog relativizma“, a u izvratku njegovih *Apologija Raimonda Sebonda* posvećenom životinjama detektira „razvlašćenje humanocentrizma“. Dejan Ajdačić je u tekstu „Životinje i demoni u nekim slavenskim književnostima 19. stoljeća“ propitivao životinjske crte izgleda, postupaka i karakteristika demona, na temelju derivacija opozita ljudsko-neljudsko, u književnim djelima u kojima su preuzeti elementi mitoloških predodžbi iz narodne kulture. O odnosima ljudskih bića prema životinjama poticajno je govorio i pisao, nobelovac J. M. Coetzee, čiju knjigu *Život životinja* promišlja Hrvoje Jurić u „Uz *Život životinja* J. M. Coetzeeja i replike na nj“. Sve do dvadesetog stoljeća Hrvati literati „oko mačke obilaze kao što to ona poslovično čini oko vruće kaše“ (str. 493), zapisala je Giga Gračan u radu „Mačka u Hrvatâ literatâ: nacrt kataloga“ te konstatirala kako je mačka povezana s urbanom zbiljom, pronalazeći je u radovima poznatih suvremenih hrvatskih autora (Slamnig, Šoljan...), dječjoj literaturi ali i mačjoj prozi za odrasle. Cjelinu završava rad Borislava Pavlovskog „Aktualizacija mita o zmiji ili: 'Zar vredi zbog Bosne plakati?' u kojem je autor interpretirao Andrićevu pripovjetku *Zmija* te analizirao simbolizam zmije obzirom da „alegorijsko oblikovanje i suzdržani moralizatorski značaj pripovjetke *Zmija* prizivaju srednjovjekovne bestijarije“ (str. 526).

Animalistički ekofeminizam naziv je šeste cjeline. Sanja Kajinić je u članku „Ekofeministički pristup iskorištavanju kitova u Melvilleovu *Mobyju Dicku* – 'čovjek osjeća neko zadovoljstvo kad čita o kitovima kroz njihove vlastite naočari'“ s pozicije feminističke i vegetarijanske kritike razvijene u okviru ekofeminizma iščitala Melvilleova „Moby Dicka“ te centrirala kulturalnu proizvodnju *tekstova mesa*; društveni kontekst kitolovačke industrije Nantucketa, njezine uloge u osnaživanju *tekstova mesa*; romantiziranje nasilja i destruktivnih lovačkih mitova te rječnik i rituale koje kita transformiraju u trofej, lešinu, konkretnu zaradu. Iako se ekofeminizam u globalu deklarirao kao animalistički pokret, ne postoji opći konsenzus oko zaštite životinjskih prava. Stoga je Mirela Holy u radu „Animalizam u (eko)feminističkom diskursu: od ontološkog veganizma do ekološkog animalizma“ izložila teze najpoznatijih ekofeminističkih animalistica, osvrnula se na situaciju u Hrvatskoj u kojoj je ekofeminizam još uvijek relativno nepoznat te prezentirala dominantne pravce u hrvatskom animalističkom pokretu. Interferencija ekofeminističke teorije i pokreta za prava životinja očituje se u ideji da je „teret brojnih predrasuda uzrokovao diskriminaciju i unižavanje i žena i životinja, svodeći ih na objekte s malo ili nimalo moći“ (str. 585), međutim i unutar tih skupina formiraju se različita promišljanja oko metoda i strategija borbe protiv opresije, posebno u aktivnostima „oslobađanja životinja preko ženskih tijela“, što je tema rada Snježane Klopotan „Ni žena ni životinja: identitet feministice i aktivistice za

prava životinja“. Ankica Čakardić je u članku „Simetrija položaja životinje i žene kao ne-čovjeka“ propitala utjecaj asimetričnog položaja Prvih na simetriju Drugih te povezanosti specizma, rasizma i seksizma. Životinja je kao ne-čovjek u biološkom smislu sastavni dio kategorije Drugih, pri čemu dolazi u simetričan položaj ne samo sa ženama koje su u patrijarhalnom kodu tretirane kao bića koja nemaju smisla za politiku niti općenito javnu sferu, već i s rasističkim predodžbama o postojanju vrsta ne-čovjeka/ljudi ili malo manje čovjeka/ljudi unutar ljudske vrste.

Posljednju cjelinu „*Machina animata*“ i *prava životinja* otvara istraživanje Rajke Polić „Ideološka uporaba životinja u udžbenicima“, bazirano na analizi udžbenika iz povijesti za osnovnu školu u kojem je autorica utvrdila patrijarhalnu matricu – i što se tiče žena i što se tiče životinja. Moćne su životinje, istaknula je autorica, nužan i prenaplašen element patrijarhalnog mita jer svoju snagu posuđuju muškarcu kao lovcu i ratniku, kako bi bile „dostojan postament muškarčeve mitske veličine“ (str.641). Zašto je figura krave u urbanom imaginariju novi avatar i fetiš zapadne kulture, pitala se Renata Jambrešić Kirin u radu „EU nije cool, sir i vrhnje jesu': figura krave u dvjema umjetničkim praksama“. I dok su kravlje parade na ulicama europskih gradova odraz povećane potrebe za solidarnošću u suvremenim društvima, ali i pokušaj performativnog pripitomljavanja anarhističkog u turistički karneval, akcija *Sir i vrhnje* je konceptualna prorada nelagode zbog europske standardizacije, unifikacije i sanitizacije uz sudjelovanje onih koji su njime zahvaćeni. Usprkos razlikama obje su prakse „potvrdile da kul-

turno-umjetnički čin više ne postoji izvan politike“ (str. 662), ali i da je politika ograničena istom strukturom koja određuje i umjetnost. U radu „Sve su životinje jednake, ali pred ljudskim su srcima i zakonom neke životinje jednakije od drugih“ Zoran Čiča je konstatirao kako su kućni ljubimci postali čimbenici urbanog života, čime se kompenzira vlastita otuđenost od prirode, koja nije samo fizička već i fenomenološka. Autorov se rad bazira na analizi konzumerističko-utilitarističke, legislativno-specističke, tradicionalističke i „ptičje“ perspektive, pri čemu nailazi na potvrde teorije o postojanju dviju razina društvenih struktura – svjesne, deklarirane, zamišljene, načelne, projicirane strukture reda te one koja dubinski determinira realno ponašanje zajednice i njezine vrijednosti „vodeći njome iz podsvjesnih, unutrašnjih, stvarnih struktura reda“ (str. 695). Osvrtom na najbrutalnije slučajeve zločina nad životinjama proteklih godina u Hrvatskoj, Bernard Jan, u radu „Zločin i kazna: ubijanje životinja i zakonodavstvo u Hrvatskoj“ ukazuje i na propuste zakonodavnih regulativa i Zakona o dobrobiti životinja, ali i na akcije udruga koje promiču i afirmiraju prava životinja. Iako ljudi prema životinjama ne osjećaju etičku obvezu, „isključeno životinjsko neprekidno se vraća kao proteza te postaje dio samog čovjeka“ (str. 729) centralni je motiv rada Borisa Becka „Okolo koje gleda Boga: životinja kao čovjekova proteza“, dok je Igor Lasić u radu „Povratak medvjeda: uvodno poglavlje istraživanja o jednoj ratnoj migraciji“ otvorio problematiku stradanja medvjeda tijekom rata, opi-

sivanjem stradanja medvjeda u šumama oko Bugojna. Sličnu su sudbinu imali i medvjedi iz Like i Gorskog kotara. Rašireno je vjerovanje da su ovi medvjedi migrirali na zapad i sjeverozapad te da su se nakon završetka rata počeli vraćati. Suzana Marjanić je radom „Antropornografija ili životinja kao skopofilijski i seksualni predmet“ o fenomenima bestijalije i/ili zoofilije (koje tekstualno propituje klinički, iz psihijatrijske prakse i iz paradigme žrtve neljudske životinje) te antropornografije i zoopornografskih strategija, zaključila posljednju cjelinu *Bestijarija*.

Kulturni bestijarij ili „priručnik kulturne zoologije“ na originalan način propituje kulturnoanimalističke teme, drevne i neraskidive veze ljudskog i životinjskog svijeta te na tragu tog starog prijateljstva, kako urednice ističu, predstavlja pokušaj ulaska u „za sada utopijske svjetove s vjerom u trenutak da će jednom, doista, biti ostvaren egalitarizam svemoći svih vrsta – mogućnost pravnoga i političkoga statusa za sve oblike života, a što će biti moguće ... kad neki ljudi i sve životinje kao i biljne vrste neće više biti promatrani kao svojina“ (str. 17).

Marija Geiger

Amartya Sen

IDENTITET I NASILJE

Iluzija sudbine

Zagreb, Masmedia, 2007., str. 190.

Današnji je svijet kompleksno omeđen granicama «pripisanog» identiteta koji pripadnicima određenih skupina podaje osobine koji im osobno ne pripadaju. Nasilni aktovi pripadnika, primjerice islamske vjeroispovijesti omogućuju nam da na pojednostavljen način objasnimo uzroke i matrice njihovog ponašanja i grupnog identiteta, bez da te iste postupke shvatimo kao iskaz osobnog izbora i osobnog izvršenja. Ljudski je identitet u čitavoj priči naivno sveden isključivo kao put kroz jedan kolosijek, kao da svakoga trenutka u životu pojedinac sebe shvaća samo kroz jednu ravnu tračnicu. Složenost identiteta kojima se ljudi identificiraju u srži je knjige Amartya Sena *Identitet i nasilje*.

Amartya Sen je profesor na Harvardskom sveučilištu, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1998. zbog svojeg doprinosa ekonomiji blagostanja i socijalnog izbora te zbog svog proučavanja problema siromašnih. Autor je *Collective Choice and Social Welfare* (1970), *On Economic Inequality* (1973), *Resources, Values and Development* (1984), *Development as Freedom* (2000) i drugih knjiga.

Identitet i nasilje sadrži Uvod, Predgovor, devet poglavlja: *Nasilje iluzije, Stvaranje svijesti o identitetu, Civilizacijsko zatočeništvo, Religijske veze i muslimanska povijest, Zapad i protuzapad, Kultura i zarobljeništvo, Globalizacija i pravo sudjelovanja, Multikulturalizam i sloboda, Sloboda mišljenja, Kazalo imena i Predmetno kazalo.*

U uvodu Sen primjećuje da se mnogi suvremeni politički i društveni problemi vrte oko kontradiktornih tvrdnji disparatnih identiteta koji obuhvaćaju različite skupine, budući da razumijevanje identiteta na mnogo različitih načina utječe na naše misli i djela. Sen zapaža da se politika globalnog sukobljavanja često gleda kao prirodna posljedica religijskih ili kulturoloških podjela u svijetu. U tom se načinu razmišljanja ističe čudna pretpostavka da se ljudi ovog svijeta mogu jedinstveno kategorizirati prema nekom jedinstvenom i sveobuhvatnom sustavu podjele. Doista, tijekom života smatramo da pripadamo raznim skupinama, pa tako jedna osoba može istodobno biti državljanin jedne zemlje, kršćanin, liberal, žena, vegetarijanac, trkač na duge staze, povjesničar, feminist, zagovaratelj prava homoseksualaca i lezbijki, ljubitelj tenisa, jazz glazbenik, itd. Svaki od ovih kolektiva kojima osoba istodobno pripada daje joj zaseban identitet. Ako uzmemo u obzir naše mnogostruke identitete, moramo se odlučiti za relativnu važnost naših različitih veza i odnosa u svakom kontekstu, pri čemu je odgovornost za izbore i mišljenja od presudne važnosti za ljudskiji život.

U prvom poglavlju *Nasilje iluzije* Sen primjećuje da svijest o identitetu može značajno pridonijeti snazi i toplini naših odnosa s drugima, susjedima ili članovima iste zajednice ili sugrađanima ili sljedbenicima iste religije. Kultivirano nasilje povezano sa sukobima identiteta kao da se ponavlja diljem svijeta sa sve većim intenzitetom. Autor stoga smatra da se snaga ratobornog identiteta može osporiti moći konkurentnih identiteta. Zajedno s priznavanjem mnogostrukosti naših identiteta i njihovih različitih

implikacija, postoji kritički važna potreba kako bi se uočila uloga izbora u određivanju uvjerljivosti i relevantnosti pojedinih identiteta koji su neizbježno različiti. No, uvijek izabiremo unutar granica koje se čine mogućima. Sen se osvrće na knjigu Samuela Huntingtona *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka* i tezu o sukobu civilizacija. Smatra da je teza koncepcijski parazitska s obzirom na superiornu moć jedinstvene kategorizacije uzduž tzv. civilizacijskih linija, što je slučajno posljedica religijskih podjela kojima Huntington posvećuje posebnu pažnju.

U poglavlju *Stvaranje svijesti o identitetu* Sen tvrdi da identifikacija s drugima, na mnoge različite načine, može biti iznimno važna za život u društvu. Čini se da dva tipa redukcionizma obiluju u stručnoj literaturi socijalne i ekonomske analize. Jedan se može nazvati „zanemarivanje identiteta“, a poprima oblik ignoriranja, ili potpunog neobaziranja, utjecaja bilo kakve svijesti o identitetu s drugima, na temelju čega vredujemo i kako se ponašamo. Sen ovo potkrepljuje primjerom iz suvremene ekonomske teorije koja se razvija kao da, u odabiru svojih ciljeva, svrhe i prioriteta, ljudi ne posjeduju, ili ne obraćaju pozornost na bilo kakvu svijest o identitetu ni s kim drugim nego sa samim sobom. Drukčija vrsta redukcionizma, koju možemo nazvati „jednostruka veza“, poprima oblik pretpostavljanja kako bilo koja osoba prije svega pripada, iz svih praktičnih razloga, samo jednom kolektivu. Zamršenost mnogostrukih skupina i višestrukih privrženosti nestaje stavom mišljenja kako je svaka osoba

čvrsto ukorijenjena u točno jednu vezu, nadomještajući bogatstvo ljudskog života punog izobilja mehaničkom ograničenošću ustrajanja kako je bilo koja osoba „ukorijenjena“ u samo jednu organsku gomilu.

Treće poglavlje *Civilizacijsko zatočeništvo* progovara o popularnoj tezi o „sukobu civilizacija“, posebno u kontekstu sukoba „zapadnih“ i „islamskih“ civilizacija. Ova teza po Senu boluje od dva očita nedostatka. Prvi je stav da ljudi razvrstani u civilizacijske kutije moraju zbog nečega biti antagonistički nastrojeni – dakle pretpostavlja se da su civilizacije kojima pripadaju neizbježno u neprijateljskim odnosima. Drugo, ovako formulirano mišljenje daje vjerodostojnost navodno jedinstvenoj važnosti civilizacijske kategorizacije nauštrb svih drugih načina na koje se ljudi mogu klasificirati. Civilizacijsko dijeljenje je intruzivan fenomen koji se širi u socijalnoj analizi i koji udara temelj jednostrukom pripisivanju civilizacijama, poput hinduističkoj, zapadnoj ili muslimanskoj, jedinstvenih osobina, vrijednosti ili predrasuda koje nemaju uporišta u stvarnim činjenicama.

Novije teze o sukobu civilizacija imale su običaj često koristiti vjerske razlike kao glavnu karakteristiku različitih kultura, o čemu autor raspravlja u četvrtom poglavlju *Religijske veze i muslimanska povijest*. Nedostatak ovim teorijama je, kako Sen to vidi, zanemarivanje heterogenosti religijskih veza koje karakteriziraju većinu zemalja i još više većinu civilizacija. Potkrepljuje to primjerom iz Huntingtonove knjige gdje se Indija opisuje kao „hinduistička civilizacija“, dok u stvarnosti s gotovo 150 milijuna muslimanskih državljana spada među tri najveće muslimanske zemlje na svijetu. Sen se s

pravom pita je li analiza ljudi temeljena na religiji koristan način razumijevanja čovječanstva. Islamski identitet može biti jedan od identiteta koje osoba smatra važnima (možda čak presudnima), ali ne da time niječe postojanje drugih identiteta koji mogu biti značajni. Jednostruka religijska procjena često je navodila zapadne vođe u političke bitke protiv terorizma nepoznatim putem definiranja - ili redefiniranja islama. Sen isto tako zapaža da su takozvani islamski teroristi više puta pokušali proširiti ulogu religije dalje od područja drugih sfera, protivno općeprihvaćenim načelima i domeni islama.

Poglavlje *Zapad i protuzapad* govori o snažnom odupiranju „pozapadnije“ u današnjem svijetu. Dio razloga za ovu fiksaciju Zapadom Sen vidi u povijesti kolonijalizma, te u činjenici da dijalektika kolonijalnog uma uključuje i divljenje i nezadovoljstvo. Kolonijalni je svijet od Zapada potkopan uništenjem društvene sigurnosti, puštošenjem starih institucija, te nametanjem kolonijalnog diskursa koji je „njih“ vidio kao podređene „nama“. Ovo je u srži protuzapadnih fundamentalističkih pokreta, što u konačnici dovodi do stavljanja naglaska na nezapadne identitete za razliku od ostalih dijelova razumijevanja samog sebe.

U *Kulturi i zarobljeništvu* Sen zapaža da je ograničenje kulture na puste odijelke civilizacija ili religijskih identiteta, i ostale kulturne generalizacije, primjerice, nacionalnih, etničkih ili rasnih skupina ograničeno shvaćanje karakteristika ljudskih bića na koje se to odnosi. Kada se nejasna percepcija kulture spoji fatalizmom o dominirajućoj

moći kulture, od nas se očekuje da budemo imaginarni robovi iluzorne sile. Tvrdnju da jednostavne kulturne generalizacije imaju velik učinak pri manipulaciji našeg načina razmišljanja, Sen potkrepljuje na primjeru Irske i Japana, dok na kraju progovara i o multikulturalizmu i kulturnim slobodama.

Globalizacija i pravo sudjelovanja počinje Senovom primjedbom da goleme nejednakosti u mogućnostima koje različiti ljudi danas imaju potiče skeptičnost o sposobnosti globalizacije da služi interesima žrtava društvene nepravde. Kao zagovaratelj ekonomike blagostanja smatra da problem pravednosti u svijetu različitih skupina i disparatnih identiteta zahtijeva dubok pristup. Čak i ako su siromašni koji sudjeluju u globaliziranom gospodarstvu postali malo bogatiji, to ne znači da siromašni dobivaju pravedan dio koristi gospodarskih međusobnih odnosa i njihovog golemog potencijala. Antiglobalizacijske motivirajuće ideje predlažu potrebu za traženjem pravednijeg tretmana za zapostavljenje i za pravedniju raspodjelu mogućnosti u prikladno promijenjenom globalnom poretku.

U osmom poglavlju, *Multikulturalizmu i slobodi* autor detaljnije obrađuje danas snažnu potrebu za multikulturalizmom u svijetu, posebno u zapadnoj Europi i Americi, što nimalo ne čudi s obzirom da su pojačane globalne kontakte i interakcije i opsežne migracije zbližile raznolike običaje različitih kultura. Sen se, porijeklom iz Bengala ali od 1953. žitelj Velike Britanije posebno osvrće na britansko iskustvo u promoviranju i održavanju multikulturalizma. Zapaža da ono što bi se danas posebno trebalo izbjeći jest nejasnoća između multikulturalizma i kulturne slobode, s jedne

strane, i pluralnog monokulturalizma separatizma temeljenog na vjeri, s druge strane.

U posljednjem poglavlju, *Slobodi mišljenja* Sen se prisjeća tragičnih sukoba između muslimana i hinduista koji su se dešavali u jeku borbi za nezavisnost Indije, Pakistana i Bangladeša. Ljudi su ginuli iz jednostavnog razloga što su pripadali „krivoj“ vjeri, nijedan drugi identitet u čitavoj priči nije bio bitan. Važnost isticanja mnogostrukosti ljudskih identiteta čini se posebno važnim u današnjem svijetu u kojem se ističe da je nemoguće imati demokratsku globalnu državu. Snažna je potreba za postavljanjem pitanja ne samo o gospodarskoj i političkoj globalizaciji, već i o vrijednostima, etici i osjećaju pripadnosti koji oblikuje naše poimanje globalnog svijeta. Sen stoga završava knjigu pomalo mozaičnom nadom u postojanje svemira u kojem bi ljudi naizgled predodređeni za sukob zbog svojih isključivih identiteta, mogli zajedno potvrditi svoje mnogostruke identitete, čak i dok zaraćeni separatisti kucaju na vrata.

Anamaria Škopac

Grupa autora

ENERGIJA U HRVATSKOJ 2005. Godišnji energetske pregled

Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva RH, Zagreb, 2006., 248 str.

Stanje potrošnje i kapaciteta za proizvodnju energije u Republici Hrvatskoj predmet je posebnog praćenja i istraživanja, a rezultati toga najcjelovitije se predočavaju u obliku godišnjih pregleda, uz tekuću i serijama podataka prethodnih godina. Svake godine pojavljuje se publikacija *Energija u Hrvatskoj – Godišnji energetske pregled* koji izrađuje Energetske institut «Hrvoje Požar» iz Zagreba. Krajem 2006., odnosno u dostupnom obliku za javnost publikacija «*Energija u Hrvatskoj 2005.*» pojavila se početkom 2007. godine, a izdavač je Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva Republike Hrvatske. Pored što je dostupna kod spomenutog ministarstva, njen CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 621655. Publikacija je rezultat rada niza suradnika spomenutog instituta, a kao njeni autori potpisani su Branko Vuk, Jurica Brajković, Sanja Vulama, Mario Tot, Goran Majstrovčić, Danica Maljković, Velimir Šegon, Vedran Krstulović, Željka Hrs Borković i Željko Jurić. Urednici posljednjeg izdanja su Goran Granić i Biljana Kulišić. U jedinstvenom obliku publikacije tiskan je sadržaj usporedno na hrvatskom i engleskom jeziku, i to kako tekstova analiza, tako i naziva, opisa i legendi, tablica i slika.

Glavni nositelj praćenja i iskazivanja podataka je Energetske institut «Hrvoje Požar», ali važnu osnovu u podlogama daje Državni zavod za statistiku (DZS),

pojedini dijelovi poslovnih sustava Hrvatske elektroprivrede (operateri HEP-a za proizvodnju i distribuciju električne energije), INA – Industrije nafte, tvrtka EKONERG (procjena emisija onečišćenja zraka), Državni hidrometeorološki zavod Hrvatske (klimatski indikatori), Hrvatska stručna udruga za plin (HSUP) i PLINACRO. Jasno je da bez prethodnih prikupljanja i odgovarajuće obrade podataka od niza drugih poslovnih subjekata (JANAF – Jadranski naftovod, HŽ – Hrvatske željeznice, kao i tvrtki za trgovinu i skladištenja nafte i naftnih derivata) ne bi bilo moguće objediniti njihov cjelovit pregled. Uz to se koriste i podaci objavljeni od Hrvatske narodne banke (makroekonomski indikatori), EUROSTAT-a (Europske statistike) i Financijske agencije (daje se iskaz podataka financijskih rezultata poslovanja obrađenih od FINA za djelatnosti u energetici). Kao daljnji izvori korištene su objave (npr. inventar emisija i izvješća o inventaru Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime), kao i Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj poznatije pod kraticom OECD), te drugi izvori.

Publikacija ima dvanaest poglavlja koja iznose pregled stanja od općih gospodarskih kretanja do strukture proizvodnje i potrošnje energije po njenim vrstama, konkretnim kapacitetima i drugim subjektima, izvorima onečišćenja okoliša, kao i energetskih bilanci i drugih priloga. To su redom sljedeća poglavlja: 1. Osnovni podaci, gospodarski i financijski pokazatelji; 2. Energija u Hrvatskoj 2005.; 3. Nafta i derivati nafte; 4. Prirodni plin; 5. Elek-

trična energija; 6. Toplinska energija; 7. Ugljen; 8. Obnovljivi izvori; 9. Energetska učinkovitost; 10. Emisije onečišćujućih tvari u zrak iz energetskog sektora; 11. Energetske bilance i prilozi i 12. Prilog (Energetska zajednica). U nastavku se daje pregled glavnih rezultata istraživanja i ocjena iz publikacije uz sva potrebna metodološka objašnjenja i druge napomene.

U prvom poglavlju izloženi su važniji makroekonomski indikatori. Od istih indikatora valja istaći da je u 2005. godini inozemni dug od 25,5 milijardi eura u bruto domaćem proizvodu (BDP) dostigao udio od 82,5%, uz kroničan deficit platne bilance. Tome je značajno pridonio i energetski sektor jer je Hrvatska u znatnoj mjeri ovisna o uvozu energije. U najvećem broju slučajeva djelatnosti u energetskom sektoru iskazale su pozitivne financijske rezultate iskazane u konsolidarnim iznosima, tj. poslovanje s dobiti u 2003., 2004. i 2005. godini.

U drugom poglavlju obrađeno je najviše sadržaja, odnosno prikazana je struktura ukupne potrošnje energije u Hrvatskoj, i to u najvećem broju slučajeva od 2000. do 2005., a u pojedinim slučajevima već sa podacima od 1988. godine. U određenom broju slučajeva koriste predviđanja za 2030. godine prema Strategiji energetskog razvitka Republike Hrvatske. Zbog kompleksnosti sadržaja u pogledu podataka i aspekata izlaganja, poglavlje će se podrobnije predočiti u svim bitnim nalazima koji slijede po točkama.

a) U analizi energetskog sektora posebno je značajna njegova učinkovitost, odnosno preciznije tri indikatora tzv. energetske intenzivnosti kojima se u odnos stavljaju relativno iskazane vrijednosti tri vrste potrošnje energije i BDP (Gross Do-

mestic Product – GDP) na baznu jedinicu (koeficijent 1,00 za baznu godinu usporedbe), kao veličine koje pokazuju potrošnju energije na jedinicu BDP-a, tj. iskazano u obliku koeficijenta. Prvi je pokazatelj odnos ukupno utrošene energije (Total Primary Energy Supply - TPES) i GDP, drugi ukupne potrošnje električne energije (Gross Electricity Consumption – GEC) i GDP i treći pokazatelj je odnos neto potrošnje električne energije (bez gubitaka) ili engleski Net Electricity Consumption (losses excluded), s kraticom NEC i GDP (BDP). Sva tri koeficijenta (TPES/GDP, GEC/GDP i NEC/GDP) u razdoblju 2000-2005. godine kreću se između 0,90 i 1,00, s time da vrijednosti za GEC/GDP i NEC/GDP ne padaju ispod 0,95. To znači da je u promatranom šestogodišnjem razdoblju poboljšana energetska učinkovitost jer se trošilo do 2005. manje energije na jedinicu BDP-a nego 2000. godine. Najmanja je potrošnja energije u Hrvatskoj ostvarena 1992., a do 2005. godine rasla je po prosječnoj godišnjoj stopi od 2,5%.

b) U 2005. godini BDP po stanovniku dostigao je 11.700 USD iskazano po paritetu kupovne moći (izračun u cijenama 2000.), što je za 55,2% manje od prosjeka 15 zemalja Europske unije (do 2004.). U kombinaciji sa BDP po paritetu kupovne moći (PKM) i ukupne potrošnje energije i bruto potrošnje električne energije izračunata su dva važna indikatora. Prvi je pokazatelj energetske intenzivnosti ukupne potrošnje – PKM iskazan kao potrošnja energije u ekvivalentnom iznosu za naftu putem odgovarajućih koeficijenta (kratica kgen ili kgoe). Prvi po-

kazatelj je energetska intenzivnost ukupne potrošnje energije, a koji je u 2005. godini iznosio 189 kg ekvivalentne nafte ukupne energije ostvaren na 1000 jedinica BDP-a, što je za 20,1% više od prosjeka u EU15 (šesnaest europskih zemalja ostvarilo je manje, tj. povoljnije vrijednosti). Drugi je pokazatelj intenzivnost bruto potrošnje električne energije, a koji je iznosio 338 kWh, a što je 19,3% više od prosjeka EU15 (dvadeset i dvije zemlje ostvarile su povoljnije vrijednosti). S obzirom na dostignuti stupanj razvoja i mogućnosti potrošnje u novčanom iznosu, količinska potrošnja energije je previsoka, posebice uspoređeno sa EU.

c) Proizvodnja ukupne (primarne) energije (domaća u RH) iznosila je u 2005. godini 197,23 PJ, uvoz energije u RH 327,47 PJ, izvoz 108,34 PJ, a ukupna potrošnja energija 411,66 PJ. Energija za tzv. energetske transformacije iznosila je 382,09 PJ, a proizvodnja tzv. transformiranih oblika energije (u postrojenjima) 306,10 PJ. Razliku posljednjih dviju veličina čine gubici energetske transformacije u proizvodnji transformiranih oblika energije (75,99 PJ). Potrošnja transformiranih oblika energije iznosila je 299,73 PJ. Pogonska potrošnja za energetska postrojenja iznosila je 32,70 PJ. Još je transparentnija računica po kojoj se od ukupne potrošnje (411,66 PJ) izravno odbijaju gubici transformacije (75,99 PJ), pogonska potrošnja (32,70 PJ), gubici transporta i distribucije (11,47 PJ) i neenergetska potrošnja (28,17 PJ), da bi se dobila neposredna potrošnja energije (263,33 PJ). Neposredna ukupna potrošnja energije sadrži opću potrošnju sa 125,51 PJ (47,7%), promet sa 80,67 PJ (30,6%) i industriju sa 57,16 PJ (21,7%). Opću potrošnju čine kućanstva sa 80,53

PJ (64,2%), uslužni sektor sa 28,24 PJ (22,5%), poljoprivreda sa 10,14 PJ (8,1%) i građevinarstvo sa 6,60 PJ (5,3%). U potrošnji po prometnim granama sadržani su: željeznički promet sa 1,93 PJ (2,4%), cestovni sa 71,56 PJ (88,7%), zračni sa 4,21 PJ (5,2%), pomorski i riječni sa 1,45 PJ (1,8%), javni gradski sa 1,41 PJ (1,8%) i ostali promet sa 0,11 PJ (0,1%). Unutar sektora industrije po potrošnji energije na prvom mjestu je industrija građevnog materijala sa 18,71 PJ (32,7%), a slijede prehrambena sa 9,71 PJ, kemijska sa 9,46 PJ i ostala industrija sa 9,45 PJ (16,5%). U strukturi neposredne (finalne) potrošnje energije od 263,33 PJ (100,0%) prema vrsti energenata bili su zastupljeni: ugljen sa 10,83 PJ (4,1%), ogrjevno drvo i biomasa sa 12,51 PJ (4,8%), tekuća goriva sa 120,77 PJ (45,9%), plinovita goriva sa 43,75 PJ (16,6%), električna energija sa 51,86 PJ (19,7%) te para i vrela voda sa 23,61 PJ (9,0%).

d) Pokazatelji potrošnje energije po glavi stanovnika bitno su drugačiji od ekvivalentne potrošnje po jedinici BDP-a. Ukupna potrošnja energije po stanovniku u 2005. godini iznosila je 2215 kg ekvivalentne nafte, ili za 46,2% manje od prosjeka EU15. Ukupna neposredna potrošnja bez neenergetske potrošnje iznosila je 1568 kg ekvivalentne nafte, ili za 45,3% manje od EU. Bruto potrošnja električne energije po glavi stanovnika u Hrvatskoj je za 46,5% manja od iste u Europskoj uniji (15 zemalja). Odnosno neposredna potrošnja električne energije po stanovniku u RH bila je 3245 kWh, ili za 48,0% manje od iste u EU. Potrošnja motornih benzina po stanovniku za

42,5% je manja od EU, plinskog ulja (dizel goriva) za 38,2%, mlaznog goriva za 82,6%, a loživih ulja po stanovniku u RH veća je za 33,3% od EU. Prethodno čini s jedne strane, materijalna ograničenja u potrošnji uvjetovana dostignutim stupnjem razvoja proizvodnih snaga i energetike. S druge strane to su pozitivni čimbenici, u prvom redu kada se radi o potrošnji tekućih (fosilnih) goriva, u pogledu manjeg onečišćenja okoliša i očuvanja zdravlja, a stanje u RH povoljnije je od onog u zemljama EU.

Napomena s objašnjenjima (uz drugo poglavlje): Na str. 238 publikacije u posebnoj tablici su iskazani ovi koeficijenti za sve vrste energenata (primjerice, električna energija svodi se na ekvivalent nafte je koeficijent kgen od 0,086). Ovaj koeficijent utvrđen je iz relacije (dane na str. 239) da 1 kilovatsat (kWh) – (kilo je 103) električne energije čini 859,845 (ili zaokruženo 860) kilokalorija (kcal), 1 kgen čini 10.000 kcal, pa iz toga proizlazi da se dijeljenjem 860/10.000 dobije koeficijent 0,086, odnosno da se množenjem njime mogu kWh pretvoriti u kilograme ekvivalentne nafte. Ovakvim, odnosno pojedinačno različitim koeficijentima-ekvivalentima utvrđena je ukupna potrošnja različitih energenata za sve promatrane djelatnosti energetskog sektora. Ukupna i sve druge kategorije potrošnje u usporedivim veličinama, u publikaciji su u konačnom obliku preračunane u jedinice joule-a (džul), i to zbog velikih iznosa istih zbog praktičnosti u petajoule (PJ) – (peta znači 10¹⁵ u smislu vezivanja kao faktora na broj dotičnih jedinica). Odnos kilodžula od 41.868 kgen, što je opet jednako 10.000 kcal, daje koeficijent-pretvornik od 4,1868 iz ekvivalente nafte u džule (u ovom slučaju i u PJ).

U trećem poglavlju izlažu se osnovne činjenice, kako to autori publikacije nazivaju, o kapacitetima u naftnom sustavu (proizvodnja, prerada, transport, prodaja i energetske bilance od sirove nafte, naftnih derivata, ukapljenog plina, motornog benzina do maziva i ostalih energenata), energetske subjekti (poduzeća za proizvodnju, trgovinu i skladištenje nafte i naftnih derivata te kretanje njihovih cijena). U transportu nafte Hrvatska koristi ukupno 759 kilometara cjevovoda, uključujući i dinonice u susjednim zemljama, a u samoj RH 610 km trase naftovoda. Zanimljivo je da je u 2000. Hrvatska proizvela 1213,9 tisuća tona sirove nafte, a 2005. 946,0 tis. t (prosječno godišnje smanjenje po stopi od 4,9%), a pritom je uvoz blago povećan uz gotovo nepostojanje izvoza. U istom razdoblju ukupna proizvodnja naftnih derivata nešto je smanjena sa 5480,0 na 5313,2 tisuća tona uz prosječnu godišnju stopu od 0,6%. Stagnirala je proizvodnja ukapljenog plina (sa 368,9 na 364,2 tis. t). Ukupna proizvodnja motornih benzina zabilježila je smanjenje za prosječno godišnje za 2,6% (sa 1330,2 na 1167,6 tis. t), dizelskog goriva blagi rast za 0,3% godišnje (sa 1063,9 na 1080,9 tis. t). Do kraja 2005. godine u kategoriji proizvodnje jedini energetske subjekti je INA d.d., a u ostalim djelatnostima distribucije, skladištenja, transporta i trgovine naftnih derivata dozvolu za obavljanje energetske djelatnosti u Hrvatskoj imalo je 98 tvrtki. Cijene naftnih derivata znatno brže su rasle posljednjih desetak godina od ukupne razine rasta cijena industrijskih proizvoda (najbolji primjer je porast maloprodajnih cijena motornog

benzina MB-98 sa 4,16 kuna u 1996. na 7,98 kn u 2005. godini).

U četvrtom poglavlju izlažu se osnovni podaci o rezervama, proizvodnji, preradi, skladištenju, distribuciji, transportu, energetske bilance i kretanje cijena prirodnog plina. Od 1994. do 2005. godine Hrvatska je za četvrtinu smanjila rezerve prirodnog plina 41.007,0 na 30.358,6 milijuna kubnih metara (m³). U 2005. godini njegova proizvodnja iznosila je 2283,4 mil. kubnih metara (od 2000. do 2005. rasla je godišnjoj stopi od 6,6%), pa po tom trendu proizvodnje i njene potrošnje domaće rezerve prirodnog plina ne bi trajale niti petnaest godine. Mreža transportnih plinovoda u Hrvatskoj iznosi 1657 kilometara, a distribucijskih 16.219 km. Cijene prirodnog plina, primjerice za kućanstva povećane su sa 1,45 kuna u 2000. na 2,04 kn u 2005. godini.

U petom poglavlju izlažu se proizvodni kapaciteti (hidro, termo i druge elektrane) i mreže, energetska bilanca proizvodnje i potrošnje električne energije, izdane dozvole tvrtkama i njene cijene po jedinici (kn/kWh). Raspoloživa snaga proizvodnih kapaciteta za proizvodnju električne energije iznosi 3893,26 MW (megavata – mega znači 10⁶), uključujući i nuklearnu elektranu Krško, odnosno 3645,26 MW u samoj RH. U razdoblju od 2000. do 2005. godine proizvodnja električne energije rasla je po prosječnoj stopi od 3,1% i dostigla razinu od 12.458,9 GWh (gigavatsati) – (giga znači 10⁹). Ukupna potrošnja je iznosila 17.751,8; neto potrošnja (umanjenje za gubitke) 15.440,9; a neposredna potrošnja 14.404,8 GWh, što znači da bez uvoza ne možemo podmirivati tekuće potrebe u potrošnji struje.

U šestom poglavlju izlažu se proizvodni

kapaciteti i mreže, energetske subjekti i cijene toplinske energije. U RH postojalo je 133.612 kućanstava uključenih u opskrbu toplinskom energijom iz centraliziranih toplinskih sustava, što u odnosu na ukupan broj kućanstava čini 9%. Ukupno je bilo 146.404 potrošača, ako se uključe i drugi subjekti. Hrvatska regulatorna agencija do kraja 2005. godine dala je 43 dozvole za proizvodnju, distribuciju i opskrbu toplinskom energijom. U «škarama» između niskih cijena prodaje (nižih od troškova proizvodnje) i visokih cijena goriva, većina tvrtki u djelatnosti godinama posluje s gubicima.

U sedmom poglavlju izlažu se najosnovniji podaci o rezervama ugljena, potrošnji ugljena i koks i cijenama. Domaća proizvodnja ne postoji već godinama, pa se mrki ugljen i lignit pretežito uvoze iz Bosne i Hercegovine, kameni ugljen od glavnih svjetskih izvoznika na međunarodnom tržištu i koks iz susjednih zemalja. Primjerice, u 1988. proizvodnja i uvoz iznosili su trostruko više nego uvoz u 2005., a u odnosu na 1996. godinu kada je ostvarena najmanja vrijednosti i više od deset puta.

U osmom poglavlju izlažu se činjenice o obnovljivim energetske izvorima, i to najvećim dijelom klimatološki pokazatelji, te kapaciteti instalirane toplinske snage i električne snage u odgovarajućem iznosu W (vata) za sunce, vjetar, biomasu, male hidroelektrane i geotermalnu energiju. Ukupni su kapaciteti toplinske snage 625,9 MW i 34,698 MW električne snage. Obuhvaćena je i proizvodnja električne energije, topline i krutih goriva iz alternativnih izvora. Još uvijek su to raz-

mjerno male količine u proizvodnji i potrošnji.

U devetom poglavlju obrazlaže se energetska učinkovitost u poljoprivredi, industriji, građevinarstvu, kućanstvima, uslugama i prometu. Posebna je pozornost posvećena tzv. zgradarstvu, a prepoznato je, kako autori ističu, «kao područje koje ima najveći potencijal za smanjenje ukupne potrošnje energije». Podrobnije su također izloženi osnovni sektori u industriji i grane prometa za koje se izlaže i odnos potrošnje energije i prijevoznog učinka (u smislu ocjene jedinične potrošnje).

U desetom poglavlju izlažu se količine polutanata (onečišćujućih tvari u zrak) iz energetske sektora i ocjene njihovog djelovanja na okoliš. Posebno se obrađuju međunarodne obveze RH sadržane u međunarodnim konvencijama. Iskazane su emisije sumpornog dioksida (SO_2), dušičnih oksida (NO_x), ugljičnog dioksida (CO_2) i čestica po osnovnim uzročnicima (nositeljima) onečišćenja zraka. Posebno je važnost ove problematike naglašena kada je RH trebala ratificirati Sporazum iz Kyota iz 1997. godine (u međuvremenu je to i učinjeno u vrijeme tiskanja publikacije). U tu je svrhu izrađen inventar stakleničkih plinova i nacionalno izvješće o inventaru od 1990. do 2004. godine. U publikaciji su dodani preliminarni podaci za 2005. godinu. U 2005. emisije su iznosile u tonama za: SO_2 53.494; NO_x 67.195, čestice 12.680, ali za CO_2 20.006 tisuća tona. Uzročnici štetnih emisija su postrojenja za proizvodnju i transformaciju energije, neindustrijska ložišta, industrija i građevinarstvo, cestovni promet i ostali mobilni izvori. Emisije SO_2 više od polovine uzrokuju postrojenja za proizvodnju i transformaciju energije, NO_x

također više od polovine cestovni promet i ostali mobilni izvori, a CO₂ najviše postrojenja za proizvodnju i transformaciju energije i zatim cestovni promet sa ukupno više od polovine emisije. U skladu sa ciljevima Nacionalne strategije zaštite okoliša donijete u RH u 2004. i 2005. emisije sumpornog dioksida i dušičnih oksida su ispod maksimalno dopuštenih količina. Zabrinjava trend povećanja emisija ugljičnog dioksida u RH koja je za godine 2003., 2004. i 2005. na osnovi proporcionalne raspodjele stakleničkih plinova iznad granica dopuštenih Protokolom iz Kyota (ocjena iz publikacije u trenutku njezinog pisanja). U pogledu stvarnih emisija na osnovi empirijskih podatka one su nešto manje od 10% ispod dopuštenih granica (zapažanje ZH). No, potrebno je istaći i da su emisije referentne godine (1990.) bile razmjerno manje u odnosu na druge članice Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime. Ratificiranjem Kyoto protokola RH je dobila pravo na povećanje granice emisije stakleničkih plinova za 3,5 milijuna tona (op. ZH na osnovi naknadne informacije od g. B. Vuka iz Energetskog instituta koje nema u tekstu publikacije).

U jedanaestom poglavlju predočene su energetske bilance Hrvatske iskazane za pojedine djelatnosti prema nositeljima proizvodnje i potrošnje prema energentima za 2004. i 2005. godinu (u 1000 tona ekvivalentne nafte) po metodi International Energy Agency (IEA) i metodi EUROSTAT-a (uz već spomenute tablice koeficijenata neto kaloričnih vrijednosti i pretvorbe, kao i pregled odgovarajućih kratica).

U dvanaestom poglavlju daje se kratak uvid u predmet Međunarodnog ugovora o energetske zajednici između Europske unije i zemalja Jugoistočne Europe potpisanog 25. listopada 2005. Ugovor su potpisale Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora, Makedonija, Bugarska, Rumunjska, Albanija i Kosovo pod privremenom upravom UN(MIK). Time je uspostavljeno energetske tržište električne energije i plina za sada 34 europske zemalje i područje UNMIK Kosovo. Ugovoru su prethodili i drugi akti potrebni u uspostavi tog tržišta.

Prikazana publikacija pregled je relevantan za ocjenu tekućeg stanja u hrvatskoj energetici s reperkusijama na stanje okoliša uz druge dodirne aspekte. Nalazi i ocjene interdisciplinarnog su karaktera, pa uz predstavnike prirodnih i tehničkih znanosti i struka, zanimljivi su i za one društvenog usmjerenja. U prvom redu pod ovim drugim misli se na ekonomiste i sociologe koji njene rezultate mogu koristiti kao gotove činjenice i/ili kao osnovu za postavljanje svojih daljnjih analiza i istraživanja. Prethodno najbolje može doći do izražaja u kontekstu socijalnoekoloških istraživanja. Publikacija čini jedno od stručno i sustavno obrađenih područja, u ovom slučaju energetiku u cjelini, za područje Republike Hrvatske, i kao takva zajedno sa prikupljenom građom je vrijedna podloga za istraživački rad, projekcije i ocjene i na drugim područjima. Posebice se to odnosi na planiranje gospodarskog i društvenog razvoja, te pristupanje Hrvatske međunarodnim konvencijama i praćenje njihove provedbe.

Zlatko Hinš

Hubert Knoblauch i Arnold Zingerle
(Hrsg.)

THANATOSOZIOLOGIE.

**Tod, Hospiz und die
Institutionalisierung des Sterbens.**

Berlin, Duncker & Humboldt, 2005., str.
218.

Smrt je jedna od najvećih, ali istodobno i jedna od neistraženijih tema. Smrt je ono veliko, nepoznato i neiskustveno *drugo* života. Postavlja se stoga pitanje: je li potrebno šutjeti o smrti? U Hrvatskoj su *umiranje* i *smrt* veoma frekventni pojmovi kad se čitaju novinske crne kronike, slušaju radijske vijesti ili gledaju televizijske emisije, posebno akcijski filmovi i vijesti. U tom je smislu smrt nešto općepoznato. Međutim, o njoj se u ovoj zemlji ne vode rasprave, rijetko se tko bavi problemom umiranja i smrti, problemom umirućih i njihovom osamljenosti, društvenim kontekstom u kojem se «događa» svakodnevno umiranje i smrt.

Međutim, na engleskom se jezičnom području pojavilo u posljednjih nekoliko desetljeća ogroman broj časopisa i knjiga koje se bave upravo ovom temom; zapravo, nastao je neki zasebni, vlastiti oblik *tanatologije*. Istodobno se, ali u puno manjem opsegu, javljaju časopisi i djela s istom tematikom i na jezicima zapadne Europe. O hrvatskoj *tanatologiji* da i ne govorim!

Potrebno je, međutim, naznačiti da ovo okretanje znanosti prema smrti nije neki usputni fenomen već je to, u odnosu na prigovor kojeg je još davno M. Foucault uputio znanosti da potiskuje smrt i da se bavi samo ovozemaljskom, unutarnjom stranom života, izraz jednog sasvim promijenjenog

pristupa smrti. Unutar sociologije počinje se stoga stvarati jedna posebna specijalna sociologija koja se intenzivno i isključivo bavi smrću - *sociologija smrti* (ThanatosozioLOGIE).

Zbornik radova pod naslovom *THANATOSOZIOLOGIE. Tod, Hospiz und die Institutionalisierung des Sterbens* kojeg su za tisak uredili dr. Hubert Knoblauch (1959), profesor opće sociologije, sociologije religije i teorije modernih društava na Technische Universität u Berlinu i dr. Arnold Zingerle (1942), profesor opće sociologije na Kulturwissenschaftliche Fakultät Sveučilišta Bayreuth, sadrži radove sa znanstvenih skupova koje je o temi umiranja i smrti organizirala *Sekcija za sociologiju* njemačkoga znanstvenog društva Görres-Gesellschaft iz Bonna. U zborniku su objavljeni radovi s tri simpozija. Prvi je održan u Postdamu 1999. pod naslovom «Bolest i smrt u novijim sociološkim socijalnopsihološkim istraživanjima». Drugi je nastavljen u Paderbornu temom «Kraj potiskivanja smrti?», dok je treći, završni simpozij, održan 2002. u Erfurtu pod naslovom «Hospicij i hospicijski pokret».

Nakon *Uvoda* (kao prvog poglavlja) kojeg potpisuju priređivači slijede još dva poglavlja: II. *Komunikacija o smrti* i III. *Palijativna medicina i hospicij*, te na kraju zbornika i popis autora s njihovim najosnovnijim biobibliografskim podacima. Priređivači navode u *Uvodu* kako ovaj zbornik ni u kojem slučaju ne pretendira da će ponuditi cjelovit prikaz istraživanja na ovom području, ali u svakom slučaju želi «doprinijeti daljnjem razvoju sociološke tanatologije». U tom smislu oni naznačuju i glavne teme o kojima bi trebalo govoriti u suvremenom društvu, a to su ponajprije: procesi umiranja, bol-

nice i palijativna medicina, zatim o *hospiciju* (Hospiz)¹ kao jednoj novoj instituciji u koju se primaju oni koji su teško bolesni i oni koji su na umoru, a o njima se nema tko brinuti. Riječ je o osobama za koje se u njihovim posljednjima trenucima smrti neće brinuti bolničko osoblje po službenoj dužnosti (liječnici, sestre itd.), nego oni koji će to činiti iz kršćanske ljubavi. Na Zapadu je takvih institucija sve više. Međutim, sa sociološkoga stajališta nisu dovoljno istražene. Priređivači su ovim zbornikom željeli pokazati put od društva koje potiskuje smrti k društvu koje se (također i na znanstveni način) zna opohoditi sa smrću. Oni su također željeli istaknuti kako je došlo do prekida šutnje o smrti, da je smrt kao i seksualnost prestala biti tabu tema i da je u

¹ U srednjem su vijeku postojala svratišta, kuće u kojima su se mogli okrijepiti, odmoriti i prenočiti hodočasnici, putnici namjernici itd., i na njemačkom su se govornom području nazivali *hospicij* (gostionica, konak, prenoćište, pansion). Danas se taj naziv koristi za označavanje svesvjetskoga pokreta čija je zadaća prihvatiti, primiti, smjestiti i potom se temeljem kršćanske vjere i kršćanskoga shvaćanja Kristove zapovijedi ljubavi prema bližnjemu brinuti za teške bolesnike, zatim za umiruće i pomoći im umrijeti kao i za članove njihovih obitelji, te, što je jako važno, s njima u tim ustanovama razgovarati, ispunjavati im želje, njegovati ih i pratiti ih u njihovom umiranju. U tomu sudjeluju osobe na dobrovoljnoj osnovi, karitativno, ponajviše katolici u Austriji i Bavarskoj (Njemačka), dakle oni koji imaju vremena posvetiti se takvim bolesnicima. Ishodište ovoga pokreta je u Londonu, u kojem je 1967. godine socijalna radnica i liječnica, dr. **Cicely Saunders**, utemeljila prvi hospicij ovoga tipa. Otada su takvi oblici hospicija osnivani u cijelom svijetu. U Njemačkoj su počeli djelovati tek od 1988. Koliko mi je poznato u Hrvatskoj još uvijek nema takvih institucija.

današnje vrijeme došlo do zaokreta u tom pristupu čime je smrt postala jedan od najglasnije obrađivanih tabua. S druge strane, stječe se dojam da je današnje društvo više opsjednuto i zaokupljeno smrću, nego li je potiskuje. Ta nam je tema činjenično stalno pred očima: od novinskih oglasa o smrti i pogrebu, plaćenih oglasa *in memoriam*, zatim osmrtnica koje se postavljaju na javnim prostorima do javnih pokopa, misa zadušnica, komemoracija, do pojave posebne literature u kojoj se savjetuje kako biste trebali biti obučeni kad umrete, pa sve do većeg broja rasprava o temi smrti: umjetno produživanje života ljudima, eutanazija, zatim sve učestalijim raspravama o trenutku smrti, je li to prestanak funkcija mozga ili srca.

U drugom poglavlju pod naslovom *Kommunikation über den Tod* (Komunikacija o smrti) objavljena su tri rada. **Werner Schneider** se u svom članku „*Sigurna*“ *smrt: diskurzivni ustroj kraja života u moderni* bavi sve snažnijim javnim diskurzivanjem kraja života, odnosno temom kako se smrt tematizira u javnomu diskursu, ističući pri tom da se sve više debata vodi o smrti mozga i transplantaciji organa, dok **Armin Nassehi i Irmhild Saake** u članku *Konteksture smrti. Novo određenje sociološke tanatologije* polaze od teze da nitko nema niti može imati iskustvo smrti i da je time smrt komunikativna konstrukcija. A to dalje znači da se smrt ne potiskuje nego je postala predmetom općedruštvene komunikacije, koja se događa u različitim kontekstima, koje oni nazivaju konteksturama, a u koje ubrajaju: medicinu, dušobrižničku skrb, pogrebnu službu itd., dakle institucionalne kontekste. Uz to, oni govore i o institucionaliziranju umiranja i smrti. Gotovo

neprimjetno prelazimo preko činjenica da su umiranje i smrt postali predmetom različitih organizacija. Ako godišnje u Njemačkoj umire oko 750.000 ljudi, sasvim se razložno postavlja pitanje: tko, gdje i kako sahranjuje te ljude? U tom se poslovnom lancu nalaze bolnice, crkve, sanitetske službe, lječilišta, starački domovi, palijativne stanice i hospiciji, uprave grobalja, krematoriji, pogrebna društva, klesarske i stolarske radnje, itd. Svi su poslovi profesionalizirani i točno se zna koliko što košta. U tom kontekstu **Susane Brügen** u svom članku *Religijsko iz ugla savjetodavca* govori o novoj vidljivosti religije, zatim o pojmu religijskoga te ukazuje na razlikovanje ovostranosti i onostranosti u religijama, osvrćući se u daljnjem tekstu posebno na umjetnost življenja i umiranja te na sveto i neumiruće Ja.

U trećem poglavlju pod naslovom *Palijativmedicin und Hospiz (Palijativna medicina i hospicij)* nalazi se više radova, među kojima bi vrijedilo istaknuti onaj o dinamici individualizacije i bliskosti u bolničkim institucijama **Christine Pfeffer**, zatim rad koji tematizira smrt u sveučilišnim klinikama i o oblicima skrbi oko umirućih **Ursule Streckeisen** te posebno članak Umiranje u palijativnoj skrbi s posebnim osvrtom na značenje i šanse konačnog ishoda te skrbi kojkeg su napisali **Gerd Göckenjan** i **Stefan Dreßke**. Sa stajališta teorije sustava **Heidemarie Winkel** obrađuje temu o samoodređenom umiranju, zapravo ona se bavi problemom patnje i terapijama koje se koriste u ublažavanju bolova umirućima, dok **Nicholas Eschenbruch** tematizira terapijsku naraciju kao oblik rada u

hospicijima. Naime, autor temeljem osobnih iskustava u radu s umirućima u jednoj takvoj ustanovi pokušava naznačiti koliku vrijednost ima i može imati za pacijenta pričanje njegovih osobnih doživljaja iz prošlosti kao i osobnih promišljanja budućnosti. Bolničko je osoblje u situaciji da temporalizira *društvenu smrt* pacijenta (koji samoga sebe smatra mrtvim jer su ga ostavili svi oni s kojima je živio i kojima je pomagao), odnosno da se poklopi društvena s tjelesnom smrću. Na kraju zbornika je rad **Reimera Gronemayera** u kojem autor detaljno obrađuje što je to hospicij, te u čemu se sastoje temeljne karakteristike toga svesvjetskoga pokreta i palijativne skrbi u Europi. On se osvrće na sve učestaliji govor o *kvaliteti života u posljednjem razdoblju života*, zapravo o *kvalitativno kontroliranom umiranju*, a što se posebno odnosi na uzvik mnogih osamljenih pojedinaca: «Želim dostojno umrijeti!» No, pitanje tko će komu omogućiti da mogne dostojno umrijeti?

Danas, kada više ljudi umire negoli se rađa, institucije i specijalizirane organizacije postaju ona mjesta gdje sve veći broj ostarjelih traži dostojno umiranje. Sumorna slika sve starije Europe pokazuje, smatra Gronemayer, da će u Europi 2050. svaki deseti Europljanin biti stariji od 80 godina. Stoga se u modernim društvima sve češće postavljaju pitanja o *etičkim odlukama* (eutanazija) kao i o *ekonomskoj krizi*, koja tjera na «pojeftinjenje umiranja». Autor se posebno osvrće na tri tendencije u ophođenju s umiranjem i smrću koje se danas promoviraju u Europi. To su: 1) *institucionalizacija* – danas primjerice u Njemačkoj od 80 do 90 posto ljudi umire u bolnicama, dok je još 1900. bilo sasvim suprotno; 2) *medikalizacija* –

umjesto obitelji, rodbine, susjeda i svećenika danas uz bolesnika na samrti ostaje liječnik koji mu pokušava ublažiti bolove i pomoći umrijeti; 3) *ekonomiziranje* – umiranje je skupo. Liječenje sve starijih ljudi u bolnicama i lijekovi postali su omča oko vrata mnogim državama. U tom se kontekstu spominje i izbor između ambulantnog ili bolničkog umiranja te uspostava jedne sasvim nove institucije u Europi: hospiciji – bolnice ili slične institucije u kojima se nalaze ljudi pred smrt s kojima posljednje trenutke života ne provode liječnici već ljudi, ponajviše žene, koje to rade iz ljubavi, osobnog žrtvovanja. I sve je više takvih ustanova u svijetu. To je jedan od pokušaja kako bi se spriječila socijalna smrt. U toj su službi najviše angažirani katolici (Austrija i Bavarska) dok su protestanti najvećim dijelom angažiranim u bolničkim institucijama gdje se institucionalizirano prati bolesnika u umiranju ili u pitanjima oko eutanazije. Zanimljivo je da se u ovakvim institucijama pojavljuje problem droga, koje se koriste za ublažavanje bolova umirućih.

Potrebno je kazati da se pojavljivanjem ovoga zbornika i radova u njemu otvara jedno novo poglavlje u okviru suvremene sociologije i da je na pomolu rađanje još jedne nove specijalne sociološke discipline - *sociologije smrti*.

Ivan Markešić

V. R. Potter

BIOETIKA - Most prema budućnosti,

Rijeka, Medicinski fakultet u Rijeci- Katedra za društvene znanosti, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo, Međunarodno udruženje za kliničku bioetiku (ISCB), 2007., str. 269.

Zahvaljujući prof. Ivanu Šegoti i njegovim suradnicima s Katedre za društvene znanosti medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, kao i nekim drugim ljubiteljima bioetike, konačno smo dobili hrvatski prijevod knjige V. R. Pottera, «Bioetika – most prema budućnosti» iz daleke 1971. godine. Ova knjiga je V. R. Pottera II. jedna od najvažnijih i najpoznatijih knjiga napisanih u prošlom stoljeću. Dok ju je pisao, autor vjerojatno i nije bio svjestan da piše knjigu koja će biti početak nečega novoga, tj. jedne nove znanosti: *bioetike*. Imao je sjajnu intuiciju kada je uvidio da veliki napredak biotehnologije i biomedicine može za čovjeka, kao i za život na zemlji, imati goleme posljedice. U medicini su se počeli mijenjati stavovi, vrijednosti i paradigme, a čovjek i njegov život postaju objekt znanstvenog istraživanja i zahvata. Tako se i nametnulo pitanje primijenjenog morala, tj. dopuštenosti određenih zahvata.

V. R. Potter II, profesor na Wisconsin sveučilištu u SAD-u, dao je i ime toj novoj znanosti: *bioetika*. Termin je stvorio od dvije grčke riječi: *bios* (život) i *ethos* (etika ili moral) i to 1970. g kada ju je zamislio kao «znanost o preživljavanju». Njezin sadržaj su humanističke i društvene znanosti. Upozorio je da se ljudsko biološko znanje zadnjih desetljeća silno širi i iz dana u dan raste, te je u njega nužno unijeti i etičke vrijednosti. Potter je bioetiku, novu znanost, shvatio kao određeni *most* (mostovna bioetika) koji nas vodi prema sigurnijoj

budućnosti. Riječ je o tome da bi bioetika trebala postati sveza između prirodnih i humanističkih znanosti, tj. između biološke znanosti i etike. Potter je tako ukazao na potrebu da održivi razvoj čovječanstva nužno mora uključiti i etički sustav i etičke vrijednosti ljudskog ponašanja.

Time je on izrazio i svoje bojazni s obzirom na razvoj znanosti i tehnologije u sjeverno-američkom društvu i uvidio negativne posljedice najprije na ekološku situaciju općenito, a potom i za samoga čovjeka. Pristupajući čitavoj problematici mehanicističko-pragmatički, a s holističkom vizijom biologije, on je ukazao na to da ne treba biti sukoba ni rascjepa između dostignuća znanosti i etike. U kontekstu bioloških znanosti ta dihotomija je apsurdna osobito ako se pogleda na preživljavanje i napredak. Stoga on u prvom poglavlju i ukazuje na činjenicu da čovjekov prirodni okoliš nije beskrajn i da ljude treba educirati kako doći u sklad s okolišem. Edukacija bi morala biti oblikovana tako da se ljudima pomogne razumjeti prirodu i njihov odnos sa svijetom što ih okružuje. Čovjek je i etičko biće što znači da je odgovoran za svoje djelovanje i za sve posljedice koje iz tog djelovanja proizlaze. Stoga bi i njegov opstanak mogao ovisiti o etici koja se temelji i na biološkom znanju, dakle na *bioetici*. Tako Potter uvodi *antropički princip* koji bi trebao usmjeravati ljudsko djelovanje u skladu s razvojem znanosti i čovjeka i njegova svijeta.

Kako i sam kaže u uvodu, Potter je bio veoma zabrinut za budućnost čovječanstva i u tom smislu je bio veoma impresioniran člankom Margaret Mead koja je opsežno i dobro pisala o toj pro-

blematici već godine 1957., i koja je uputila poziv da se na sveučilištima stvore Katedre budućnosti.

U tu svrhu on u 2. poglavlju i proučava isusovačkog teologa Teilharda de Chardina koji u kršćanstvo uvodi ideju evolucije. Teilhard je bio evolucionist koji je predvidio budućnost kada će ljudsko istraživanje preuzeti upravljanje ljudskom evolucijom. Nastojao je kanalizirati nove moći u sjedinjenu svjetsku kulturnu zajednicu, no nije jasno ustvrdio razliku između biološke i kulturne evolucije niti je razmatrao poželjnost mnogostrukih alternativnih evolutivnih putova. On je, budući je bio svećenik i teolog, želio pomiriti znanost i religiju. Za Teilharda je ljudski napredak cilj univerzuma. Drugim riječima, cijeli evolucijski proces za svrhu ima polako i nepopustljivo dovesti čovječanstvo gotovo do točke božanskog, što on naziva *Omega* točkom.

Potter smatra da vjerski i materijalni pojmovi napretka postaju oprečni sa znanstveno-filozofskim pojmom prema kojem je mudrost znanje koje nas uči kako rabiti to znanje. Time je prema sudbina čovječanstva stavljena u ljudske ruke koje moraju ispitati mehanizme povratne veze na biološkim i kulturološkim razinama. To novo znanje je bioetika, nova paradigma, koja postaje globalna, a koja se temelji na činjenici da čovječanstvo stvori „biološko znanje“ koje će čovjek znati i moći uporabiti kako bi preživio.

U daljnjoj razradi Potter upravo naglašava potrebu znanja koje će pomoći čovjeku i njegovu napretku i gotovo upada u varku naturalizma da će se tako uskladiti sve stvari u društvu. Nadalje tvrdi da bi interdisciplinarni znanstvenici educirani za molekularnu biologiju kao i za prirodu čovjeka, morali biti organizirani u skupine

kako bi dostigli nove načine poboljšanja čovjekova stanja. Time pokazuje vjeru u moć znanosti i napretka, ali odmah uviđa i da bi znanje moglo postati opasno, što razmatra u sljedećem poglavlju koje je naslovljeno *Opasno znanje: dilema moderne znanosti*.

Međutim znanje može postati opasno u rukama stručnjaka kojima nedostaje dovoljno široka pozadina da bi sagledali sve što podrazumijeva njihova djelatnost. Stoga jedna od dilema modernog društva jest fenomen opasnog znanja, a zadatak obrazovanih ljudi svugdje je pronaći načina da spoznaju značajnost novog znanja i njegovu moguću pogrešnu primjenu. To je jedna od životnih činjenica koja je prije pola stoljeća bila očita samo nekolicini. No, posjedovati sve znanje da bi mogao predvidjeti sve što implicira novo znanje, a najbolje čemu se možemo nadati jest rast multidisciplinarnog planiranja uz stalnu reviziju tekućih planova temeljem aktualnog iskustva, to jest, doživljenog iskustva. Ta zamisao o opasnom znanju nije nova, jer se već spominje u Knjizi Postanka, prvoj knjizi Starog zavjeta.

Opasno znanje je ono koje se nakupilo brže nego ga je mudrost mogla svladati. Današnje metode za svladavanje ponora između znanstvenog znanja i političkih smjernica nisu adekvatne. Stoga bi moralna filozofija mogla postaviti pitanja o neograničenoj slobodi znanstvenog istraživanja, no debata je uvjetovana izostankom provedivih alternativa. Odgovor opasnom znanju nastavlja i dalje biti dodatno znanje, široko podijeljeno između međunarodne znanstvene zajednice i učenosti te pouzdanja u čovjekovu odlučnost da nastavi rasti u mudrosti i razumijevanju.

U daljnjem poglavlju Potter govori o ulozi nepravilnosti ljudskog ponašanja i misli, gdje govori o neredu i instinktu po kojemu se borimo s neredom. To je za njega osnovni pokretač koji dovodi do oblikovanja organiziranih religija i znanstvenih disciplina.

Čitati danas ovu knjigu i nije sasvim lako. Naime, moramo je čitati u kontekstu vremena i prostora u kojima je nastala. To je početak novog vremena, novog svijeta, svijeta globalizacije kada se još uvijek ima povjerenja u znanost i napredak ili razvoj. Mi danas moramo govoriti o održivom razvoju, o cjelovitom razvoju čovjeka, a svi skupa grčimo u mnogim problemima. Ova knjiga je, u neku ruku, početak *bioetičke epohe* čovječanstva te je stoga veoma dragocjena, dok se još jednom potvrđuje koliko može biti korisno svima vratiti se na izvore i na materinskom jeziku pročitati originalni spis oca ove nove discipline.

Stoga još jednom treba reći da je Potter jasno shvatio kako ljudsko djelovanje uz pomoć brzog razvoja znanosti i tehnike znatno zadire u prirodni biološki poredak i narušava ravnotežu zemljinog ekosustava. Stoga Potter i zamišlja novu disciplinu kao most što su akademski krugovi brzo primijetili i shvatili, te bioetiku prihvatili kao novu znanstvenu disciplinu koja mora imati i svoj vlastiti statut. Prvotni problem preživljavanja čovječanstva, na što je Potter upozorio, povukao je i pitanje prava budućih naraštaja. Potter je to intenzivno doživljavao jer je upozorio na kvalitativnu prisutnost čovječanstva u planetarnom ekosustavu. Potreba stvaranja novoga imena za primijenjenu filozofiju (bioetika) koja se treba baviti tim fenomenom, već sama po sebi jasno govori o stanju ondašnje etike kao filozofske

discipline i etičkih pitanja koja je izazvao tehnički, znanstveni i društveni razvoj XX. stoljeća. I sam Potter naglašava da ga je na taj novi iskorak potakao ekolog A. Leopold s jedne strane, a s druge evolucionist T. de Chardin. Već je A. Leopold shvatio da je čovjek jedino živo biće koje se prema svome okolišu odnosi tako da ga sebi prilagođava i usklađuje. Logično tomu, onda se i kriza ekosustava mora rješavati na ljudski način, tj. određenim ljudskim sredstvima i „novim“ moralom.

Bioetika se toliko brzo proširila na sve tijekove života i počela prožimati znanost, znanstvena istraživanja, tehniku, potom je kružila bolnicama i laboratorijima, da bi se proširila na industriju, pa čak i na trgovinu i samo bankarstvo. Taj njezin brzi razvoj je dokaz koliko je čovječanstvo ugroženo, ali i koliko mu je bio potreban lijek što ga bioetika nudi. Stoga je i danas nužno o njoj ne samo diskutirati, već je i primjenjivati kao „znanost o preživljavanju“. Sam Potter je proročki naglasio da naš „imunitet hitno treba novu mudrost koja će dati znanje o tome kako to znanje koristiti za preživljavanje čovjeka i za poboljšanje kvalitete života“. Danas već možemo reći da je ova nova znanost učinila dobre korake, te da je potakla i u ispravan odnos postavila „znanje“, „etiku“ i „društvenu primjenu“.

Valja stoga pozdraviti prijevod ove knjige na hrvatski jezik i zahvaliti profesoru Šegoti i njegovoj ekipi na prijevodu i objavi ovog klasičnog djela bioetike. Knjiga je dragocjena za biologe, liječnike, istraživače, kao i za sve one koji se bave onom znanošću koja nas uči razlikovati dobro i zlo.

Luka Tomašević

Zvonko Bošković

PRAVO I MEDICINA

Zagreb, Pergamena, 2007. str. 265.

Knjiga sadrži 4 tematske cjeline podijeljene u 24 poglavlja, tumačenje upotrijebljenih kratica, 54 referencije iz knjiga i zbornika radova, te 431 navod iz stručnih, znanstvenih i drugih propisa koji su citirani u knjizi.

Naglim razvojem tehničkih dostignuća, te primjenom sofisticirane aparature u zdravstvenoj skrbi uz sve značajniju ulogu bioetičkih načela, problemi medicinskog prava su postali zajednički liječnicima i pravnicima. A upravo ova knjiga objedinjuje važna pitanja iz prava i medicine uz naglasak na bioetičke dileme. Omogućuje liječnicima da prošire svoja znanja o zakonskim propisima u zdravstvenoj skrbi i pravima pacijenata i da prihvate da je pacijent u središtu pozornosti. Nakon dobre informiranosti u partnerskom odnosu s liječnikom pacijent sam odlučuje hoće li prihvatiti neku dijagnostičku ili terapijsku mogućnost. U knjizi se ukazuje i na građansko-pravnu zaštitu pacijenta kada su mu neka od prava povrijeđena, odnosno ako pretrpi neku štetu.

U prvom dijelu knjige koji obuhvaća 11 poglavlja govori se o medicinskom pravu tako da se razrađuje pitanje njegova pojma i izvora. Zatim se govori o zdravstvenoj zaštiti, zdravstvenoj djelatnosti, vrstama zdravstvenih ustanova, o zdravstvenim radnicima, o nadzoru nad radom zdravstvenih ustanova i zdravstvenih radnika, odnosu između pružatelja i korisnika zdravstvenih usluga. Posebno je razrađena liječnička i sestrinska djelatnost, te zakonski propisi o obveznom zdravstvenom osiguranju i zaštiti zdravlja na radu.

U drugom djelu knjige kroz pet cjelina autor prikazuje, analizira i diferencira kaznenopravnu odgovornost liječnika od građanskopravne (odštetne) odgovornosti, s jedne strane, te prekršajnu i disciplinsku odgovornost, s druge strane. Ovi tipovi odgovornosti obrađeni su s državno-pravnog aspekta. Navodi se bogata inozemna sudska praksa i nešto skromnija domaća praksa.

U trećem dijelu autor najprije navodi zakonsku neophodnost pristanka na liječenje – pravo na suodlučivanje. To opće i uopćeno pravo dobiva jasnije i konkretnije sadržaje kada se prikazuju: vrste obavještenja, opseg obavještenja, način i vrijeme obavješćivanja, hitne situacije, te pravne posljedice liječenja bez pristanka.

U četvrtom tematskom djelu knjige autor objedinjuje osam posebno interesantnih poglavlja koja obrađuju odbijanje transfuzije krvi zbog vjerskih razloga – pravni aspekti, priziv savjesti u medicini, profesionalnu liječničku tajnu, eutanaziju i distanaziju, uzimanje i presađivanje dijelova ljudskog tijela u svrhu liječenja, samoubojstvo i AIDS/SIDA, te sakupljanje i transfuzija krvi – pravna pitanja. Vezano uz sva ta pitanja navode se primjeri iz medicinske i pravne prakse.

Kraj djela čini zaključno razmatranje sa konstatacijama i zaključcima u 15 točaka koje mogu biti od interesa za unapređenje zdravstvenog sustava tj. od općeg društvenog interesa. Osnovnu pažnju u knjizi autor je posvetio onim problemima koji se odnose na prava pacijenata i na odgovornost liječnika. Autor ukazuje da pravo sve više postaje dio medicine prije svega

zbog jakog prodora tehnologije, s jedne strane, te ideološkog pluralizma s druge strane.

Iznimna važnost ovog djela je u činjenici da su na jednom mjestu obuhvaćena brojna zakonska pitanja u zdravstvenoj skrbi, dani primjeri iz naše i svjetske medicinske i pravne prakse, te da se razmatraju popratne bioetičke dileme.

Postavlja se pitanje kome je ovo djelo namijenjeno: knjiga je namijenjena studentima medicine i prava, doktorima medicine i stomatologije, specijalizantima, specijalistima, medicinskim sestrama, te postdiplomantima medicine, prava ali i bioetike, jer im nudi korisne savjete i pomaže im da odmjeravaju etičnost svojih odluka pomoću važećih propisa i bogate sudske prakse. Knjiga otkriva osnovu i određene praktične savjete za etično i zakonito postupanje u odnosima pacijent – liječnik. Nadalje, knjiga je usmjerena izravno i na korisnike zdravstvenih usluga – pacijente, te može svojim inventarom relevantne problematike i njezinim istraživanjem i analizama postati priručno štivo. Međutim ona je značajna za sve one koji se odluče na izučavanje medicinskog prava, a još više za one koji se late zadaće da rade na njegovom oživotvorenju u domovima zdravlja, općim i kliničkim bolnicama, kliničkim bolničkim centrima, te u primarnoj zaštiti i privatnoj liječničkoj praksi.

Iz svega prethodno iznesenog vidljivo je da će ovo djelo svojim bogatim inventarom relevantne problematike i njenim svestranim istraživanjem i analizama postati nezaobilazna lektira i priručnik te je neosporna važnost i aktualnost ovog znanstvenog djela.

Aleksandra Frković

Ivan Cifrić

BIOETIČKA EKUMENA.

Odgovornost za život susvijeta,

Zagreb, Pergamena, 2007. str. 279.

Tematika koje je obrađena u ovome novom djelu profesora Ivana Cifrića – bioetika i odgovornost za svekoliki život (*bios*) veoma je važna i urgentna kao tema interdisciplinarnih, bolje reći, transdisciplinarnih istraživanja zbog njezine velike društvene i životne aktualnosti. Naime, ogroman napredak znanosti i tehnike, osobito biologije i genetike, s mogućim presudnim posljedicama za čovječanstvo, tj. čovjeka kao vrstu, s jedne strane, te ugroženost tehničkim i općim razvojem prirodnoga čovjekova susvijeta, *biotičke ekumene*, kao biološkoga sustava, s druge, uvjetuje spomenutu aktualnost ovoga problema i zahtijeva novu moralnu svijest i odgovornost za život susvijeta, *bioetičku ekumenu* kao novu planetarnu paradigmu.

Čovjekova antropološka datost – da je prirodno i kulturno biće uvjetuje i njegov dvojak odnos spram prirode – da joj se prilagođuje i da je mijenja, naglašava Cifrić. To se povijesno izražava kao stvaralačko djelovanje na prirodu i u prirodi, a što imenujemo kulturnim, ili, bolje reći, civilizacijskim razvojem, te kao destruktivno djelovanje spram prirode, čiji učinci, osobito danas, ugrožavaju život na Zemlji i trebali bi zabrinuti i za to senzibilizirati suvremeno čovječanstvo.

Autor nastoji na prevladavanju dualizma i suprotstavljenosti kulture i prirode apelom za oblikovanje nove globalne svijesti o jedinstvu prirode i kulture naporom mišljenja na uspostavi

ekološkoga i bioetičkog prosvjetiteljstva, tj. svijesti o vrijednosti života kao takvoga.

Upravo takav odnos spram života žarišni je problem ove knjige i kao univerzalni sustav vrednota trebao bi služiti kao orijentacijska znanja (a ne samo kao raspoloživa i primjenljiva), ne samo kao *ratio*, nego i kao *sentio*, podcrtava Cifrić.

Na uspostavi takvoga univerzalnog sustava vrednota, *bioetičke ekumene*, trebaju biti uključene različite prirodne i duhovne znanosti i religije, koje zajedno trebaju izgrađivati takav globalni bioetički sustav, zajednički različitim kulturama i religijama, aktivirajući tako i višeperspektivnost bioetičkoga diskursa i djelovati konsensualno, integrativno.

Knjiga sadrži dva dijela, s pet poglavlja. Prvi dio *Kultura i susvijet* sastoji se od dva priloga. U Prvome od njih *Bioetička ekumena. Bioetička edukacija za novi svijet*, autor obrađuje spomenuti koncept *biotičke ekumene* i *kulturne ekumene*. Umjesto njihova dualizma i sukoba, radi se o dvije *ekumene života*.

Zato je onda veoma važan proces edukacije, tj. *ekološkoga i bioetičkoga prosvjetiteljstva*. *Bioetička ekumena* je zajednica ljudi različitih svjetonazora koji hoće stvoriti novu svijest o primjerenome, usklađenom odnosu i suživotu čovjeka i susvijeta. Njezino stvaranje je proces civiliziranja ekoloških sukoba i projekt izgradnje sklada *biotičke i kulturne ekumene*, završava autor.

U drugome prilogu *Od ekološkog do bioetičkog pitanja. Bioetički kontekst u Hrvatskoj*, elaboriran je utjecaj društvenoga okruženja na bioetički diskurs u Hrvatskoj. Izložena je teza da se bioetičko pitanje kod nas pojavilo tijekom i poslije ekološkoga pitanja kao sociokulturnoga i razvojnoga problema, pod utjecajem bio-

etičke problematike na svjetskoj znanstvenoj razini, ekološkoga pokreta u zapadnim zemljama i problema održivoga razvoja, ali i na temelju tranzicijskih bioetičkih izazova u Hrvatskoj, od medicinskih i poljoprivrednih, do onih u znanstvenim istraživanjima. U drugome dijelu knjige, *Čovjek i susvijet*, tri su priloga: *Odgovornost za život*, *Bioetički kontekst*, *Odnos prema životu*, *Biocentrična orijentacija* i *Pravo susvijeta na život i čovjekovi postupci*. Zajedničko im je da su svi temeljeni na empirijskim istraživanjima provedenim na uzorku studenata Sveučilišta u Zagrebu (N = 492, 2005.). Njima su utvrđene dvije osnovne orijentacije odgovornosti prema životu – odgovornost samo za ljudski život i odgovornost za svekoliki život, jer je znatan broj ispitanika visoko vrednovao život svih (ne samo ljudskih) bića. Zajedničko svim ovim tekstovima je i to što ukazuju da su bioetička pitanja nerazdvojno povezana s čovjekovim odnosom spram susvijeta, bez kojega on ne može preživjeti, pa stoga mora biti odgovoran za svekoliki život (*bios*).

I na kraju, u osvrtu na knjigu Ivana Cifrića *Bioetička ekumena*. *Odgovornost za život susvijeta*, valja reći da se radi o nedvojbeno inovativnome znanstvenom djelu, pisanome sa suverenom upućenošću u temu, velikom znanstvenom akribijom, jasno i logično. Ono je neupitan prinos razvoju relativno mlade interdisciplinarnе znanosti – integrativne bioetike. Svakako valja naglasiti da je ovo djelo u našim uvjetima posebno i specifično. Ono se, za razliku od većine drugih vrijednih radova s tom tematikom kod nas, temelji na empirijskim znanstvenim istraživanjima

stavova i shvaćanja mladih ljudi u Hrvatskoj (koji će u skoroj budućnosti stvaranjem mogućega novog sustava vrednota značajno utjecati na odnos prema prirodi i životu kao biološkom sustavu) prema konkretnim bioetičkim pitanjima odnosa prema zdravlju i susvijetu u tranzicijskome društvenom okruženju. Kao takva, ova je knjiga Ivana Cifrića znatan poticaj novim iskustvenim interdisciplinarnim bioetičkim (sociologijskim, prirodoznanstvenim, medicinskim, pravnim) istraživanjima, za kojima postoji urgentna potreba kod nas i na međunarodnoj razini, za što se Cifrić posebno zauzima.

Zbog svega rečenoga, tj. zbog visoke znanstvene vrijednosti djela, budući da je autor uspio postići pravu mjeru i sintezu teorijskoga i empirijskoga vidika u svome istraživanju (što je meritum i zadaća svakoga iskustvenoga znanstvenog istraživanja), tj. da je rezultate empirijskoga istraživanja interpretirao u sklopu i dijalektičkoj povezanosti s teorijskim postavkama osnovanim na originalnoj analizi impresivne relevantne domaće i strane znanstvene literature (s 278 referenci), te u socio-kulturnom kontekstu hrvatskoga društva u tranziciji, u promjeni sustava vrednota i anomiji, tema je ne samo znanstveno relevantna, već i društveno više nego aktualna. Stoga i svesrdno preporučujemo da ovu iznimnu knjigu jednoga od naših vodećih socijalnih ekologa i bioetičara profesora Cifrića pročitaju i promisle ne samo stručnjaci iz različitih vidika bioetike, nego i svi za urgentna pitanja suvremenoga čovjeka o odnosu prema prirodi i opstanku života zainteresirani čitatelji.

Nikola Skledar